

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

- M. J. Eisen: Elias Lönnrot Eestis.
Vasso Silla: Eesti värsifiktsiooni probleem.
Joh. Aavik: Vastuväited Vasso Silla värsiehituse-
reformi asjus.
H. Sepp: Eesti ajaloo-kirjandus aastail 1918—1922. (Lõpp.)
Lilli Suburg: Suburgi perekond. (Pooleli.)
A. Jürgenstein: Joosep Kapp'i kiri C. R. Jakobsonile.
August Wallner: Mõned traditsioonid Võru
Karulast ja Urvastest.
Üleskutse.
Toimetusele saadetud kirjandus.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuist on käesoleval ajal

a) trükis:

Jaan Bergmanni laulud; Voldemar Bonsels: Mesilane Maaja; E. Sillanpää: Vaga viletsus; Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat; Tartumaa, I osa koguteosest „Eesti“; Eesti rahvalaulud: Dr. Hurt'i ja teiste kogudest; Kodumaa õistaimed

b) osalt trükivalmis, osalt valmimas:

V. Hugo: Pariisi Jumalaema kirik; J. Jõgever: Eesti muinasjutud I ja II; A. Kivi: Seitse venda; E. Öpik: Päike uuemate uurimiste valgusel; A. Reinwaldi luuletused: M. Veske laulud; H. Balzac: Šagrään-nahk; Marryat: Tüürimees Tubli; Anna Haava luuletused; A. France: Le manequin d'osier; J. Kunder: Eesti muinasjutud; Payot: Tahte kasvatusest; J. Aho: Vaikne meri; Eino Leino: Simo Hurt; G. Maupas-sant: Vee peal; Wells: Maailmade võitlus; B. Shaw: Inimene ja üliinimene; J. London: Kui jumalad naeravad; B. de Saint-Pierre: Paul ja Virginie; Lewis-Sinclair: Main Street; Fr. R. Kreutzwald: Viru lauliku laulud; Schiller: Vilhelm Tell; Shakespeare: Hamlet; Aho: Panu; Scott: Talisman; Koidula: Luuletuste kogu; Lamb: Shakespeare draamade ümberjutustused; Cervantes: Don Quijote; Dumas: Kolm musketeri; L. Koidula: Säärane mulk; L. Suburg: Liina; Shakespeare: Suveöö unenägu; J. V. Luce: Saaremaa juturaamat I ja II; L. Koidula: Ainuke; J. Järv: Karolus; Pakkala: Lapsed; J. Verne: Saladuslik saar; Flaubert: Salammbô; L. Koidula: Enne ukse lukutamist; L. Suburg: Maarja ja Eeva; Jak. Tamm: Kirjatööde kogu II; J. Verne: 80-ne päevaga ümber ilma; Scott: Ivanhoe; Zola: Ger-minal; V. Hugo: Hernani; E. Aspe: Anna Dorothea; P. Loti: Islandi kalurid; A. France: Kui jumalad janunevad; Goethe: Noore Wertheri kannatused; Goethe: Egmont.

c) otsitakse tõlkijaid järgmistele töödele:

S. Petõfi: Valik luuletusi; A. Järnefeldt: Isamaa; F. Herczeg: Paganad; A. Strindberg: Üksi; W. Shakespeare: Kuningas Lear; V. Korhonen: Metsas ja õues; A. Lydecken: Tähtede ilmas; Lehtonen: Soome muinasjutud; St. emgren: Astronoomilised miniatiüürid; V. Nernst: Maailm; V. Shakespeare: Macbeth; Dante: Uus elu; M. Cervantes: Novellid; Edda; Rolandi laul; Jensen: Müüdid, jahid ja teised jutud; Jensen: Jääliustik; Ibsen: Keiser ja Galilealane; Shakespeare: Julius Caesar.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikme-maks 2000 marka.

Eesti Kirjanduse Seltsi

asjaajamise büroo ja kirjastuseladu

asub Tartus, Gildi tän. nr. 8,

teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi juures. Telefon 601.

Avatud äripäeviti kella 9–3.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1923

XVII AASTAKÄIK

№ 8

Elias Lönnrot Eestis.

„Kalevala“ toimetaja Dr. Elias Lönnrot oli möödaläinud aastasaja kolmekümnendate aastate jooksul ja neljakümnendate aastate algusel käinud ümberkaudsete sugurahvaste elu-olu uurimas Rootsisis, Norras, Lapis, Aunuses, Arhangeeli ja Novgorodi kubermangus. Veel ei tunnud ta eesti rahvast. 1844 pööris ta sammud Eesti poole ning sõitis juunikuu lõpul Tallinna. Tallinnas ei leidunud kedagi isikut, kes ta tähelepanu enese poole oleks tõmmanud, küll aga Kuusalus, kus keeleteadlane Ed. Ahrens elas. Keeleuurijana tundis Lönnrot Ahrensi kohta iseäralist huvitust; ta rändas kohe jala Tallinnast Kuusalusse¹⁾. Jala oli ta Soomes ja mujal uurimis-teenekondadel käinud, jala võttis ta neid Eestiski ette.

Ahrensi poolt oli hiljuti „Tallinna murde eesti keele grammatika“ ilmunud ja Soome Kirjanduse Seltsile saadetud, kust Lönnrot ta kätte saanud ja Eesti teekonnale kaasa võtnud. Ahrens imestles rohkesti külalise käes juba oma keeleõpetust nähes. Kuusalus võeti kohe keelekõne päevakorraks. Lönnrot küsis, Ahrens andis seletust, sest eesti keele asjus tundis soome keeleteadlane enese võhiku olevat. Kuu ei saanud Lönnrot ometi Ahrensi seltsis viibida. Juba mõne päeva pärast algas Tallinnas kirikuõpetajate sinod; sinna pidi Ahrens sõitma. Nii ei jäänud soome keeleteadlasel muud nõu üle kui reisikepp jälle kätte võtta ja armsale keelemeistrile jumalaga ütelda.

Edasi viis Lönnroti tee Koeru, kus ta enam kui nädala paigal viibis. Missugune põhjus teda seal nii kaua kinni

1) Tarvitan siin materjaliks E. Lönnroti oma kirju, mis ära trükitud teoses „Elias Lönnrotin matkat“ II Helsingis 1902. Peale selle on mul Lönnroti kirjadest veel ära kirjad tarvitada. — Prof. L. Kettuse poolt on „Wirittäjä“ I. nr. 1908 ilmunud kirjutus „Elias Lönnrot Virossa 1844“; seda kirjutust ei olnud mul selle artikli kirjutamisel ees.

pidas, ei selgu ta kirjadest, mille järele me ülepea väikese pildi ta Eestis viibimisest saame. Vist juhtus ta Koerus kellegi huvitava isikuga kokku, kellelt ta rohkesti keelelisi aineid sai.

Koerust rändas ta Tartu poole, kus juba selgi ajal oli vaimlise elu keskkoh. Siia jäi Lönrot pikemaks ajaks. Korterit leidis ta ülikooli joonistuseõpetaja Hagen'i juurest, kellest ta ütleb, et see väikest palka saades ilusasti ära elab 7—8 lapsega, ehk küll hinnad Tartus Lönroti järele kallimad kui Soomes; näituseks maksis Tartus suhkur 1 rubla 20 kop. ja kohvi 1 rbl. 50 kop. nael (need hinnad olid selle aja kohta tõesti väga kallid).

Elu kohta Tartu haritlaste ringkonnas annab Lönrot huvitava kirjelduse. Söömisega ei lepi ta sugugi. Ta imestleb, kuidas nii vähese söömisega võidakse elada. Teadu pärast süüakse Soomes tublisti. Lönrot avaldab ühes kirjas Tartu söögisedeligi: „Homnikul tass kohvi, tublisti sigureid sees, ja kohviga paar kuivikut. Lõunaks kaks toitu. Lõunat süüakse kell pool 1; lõuna ajal juuakse klaas õlut; õhtusööki ei ole sugugi, vaid selle asemel 3—4 tassi teed ja paar väikest võileiba. Üks kord mõne nädala jooksul on joodud pärast lõunat kohvi ja sel kohvijoomisel oli iseäralik põhjus: lapsed tulid maalt suvitamast tagasi. „Todi“ ega muid kangeid jooka ei tarvitata sugugi. Võõrusel käiakse harva ega tehta võõraste vastuvõtmiseks suuremaid valmistusi kui majas muidu viisiks: pakutakse ainult 3—4 tassi teed ja paar võileiba. Seal, kuhu mind võõrusele kutsuti, on niisama tehtud või kõige rohkem klaas veini veel juurde joodud; ainult õhtulaual juuakse siinseal mitu klaasi. Mulle pakuti mõnes kohas napsi söögi alla. „Todi“ ei ole ma mõnda aega näinud, välja arvatud üks õhtu, mil ma seda ühe klaasi jõin rootsi sugu merekapteni juures, kes laeval Tartu, Pihkva ja Narva vahet sõidab.“

Harvu söömakordi ja toidu väheldust Tartus kirjeldades küsib Lönrot, missugune soomlane nii piskuga lepiks. Enesest ei ütle Lönrot ometi, et ta Tartus tühja kõhtu oleks kannatanud, kui tal ka raske näikse olnud olevat nii harva antava vähese toiduga läbi saada.

Magnetiks Tartus sai Lönrotile Dr. F. R. Fählmann. Viimase kohta kirjutab Lönrot 13. augustil 1844: „Fählmann, Tartu Õpetatud Eesti Seltsi esimees, on lubanud mulle hankida mõnda (raamatut) veel juurde. Nimetatud isik, kes peale esimehe-ameti veel enam haigeid arstib kui ükski muu sinne tohter — tal on 60—70 haige juures päevas käia, peale selle veel muid, kes kodu ta juures

käivad — on samal ajal ülikoolis eesti keele lektor ja dieteetika ning farmakoloogia professori kohuste täitja. Sellest võib arvata, kui palju aega tal ülemääraliste toimetuste jaoks üle jääb; aga hoolimata sellest õpetab ta mulle iga päev eesti keelt. Seda võib ta ainult, siinseid elukombeid silmas pidades, kus õhtut enam tööpäeva kuulumata ajaks ei arvata, mida ei või muuks tarvitada kui kaardimängimiseks ja „todi“ joomiseks. Kõik, kes meil väikese sissetuleku ja liia töö üle kaebavad, võivad siit palju uut õppida, nimelt et ei ole ettelöömata sissetulekuid, vaid et see, mida selleks hüütakse, ei ole muud kui ilma-aegsete väljaminekute eufemistlik nimetus.“

Fählmann sai Lönnotile eesti keele õpetajaks. Rohkete muude tööde pärast ei saanud ta Lönnotile kaugeltki niipalju aega pühendada, kui see oleks soovinud. Lönnot katsus keelt õppides enesele kõiki eesti raamatuid osta, mida kuskilt Tartust võis saada. Ta ise kirjutab selle kohta: „Olen erandita ostnud enesele kõik eestikeelsed raamatud ja mul on neid nüüd tükki 60.“ See ütlus kuulutab, kui väike sel ajal eesti kirjaturg oli. Fählmann kinkis Lönnotile veel oma käest üht ja teist juurde, mida enam müügil ei olnud, nagu näituseks O. V. Masingi raamatuid. Lönnot teab, et neid esiotsa vähe ostetud, sest vennastekoguduste liikmed seisnud nende vastu, aga et rahvas hiljemini nende tublidusest aru saanud ja neid rohkemini hakanud ostma, nii et Lönnoti Tartus käimise puhul neid mõnda aastat enam kuskilt ei saadud. Peale Fählmanni kinkisid veel mõned Õpetatud Eesti Seltsi liikmed Lönnotile mitte enam müüa olevaid raamatuid. Oma poolt palus Lönnot Helsingi sõpru talle mõni tähtsam soomekeelne raamat saata, et neid eestikeelsete raamatute kinkijatele vastu annetada. Õpetatud Eesti Selts kinkis Lönnotile mitu raamatut, mis eesti rahvast puudutasid, peale muu 20 annet Rosenplänteri „Beiträge'sid“. Kui Lönnot viimaks Eestist lahkus, viis ta kogu selleaegse saadaval ja osalt mitte enam saadaval oleva eesti kirjanduse kaasa ja see kirjandus tõusis umbes 100 numbri peale. Muidu ostis Lönnot Tartu saksa raamatukauplusest enesele veel hulga saksakeelseidki raamatuid, näituseks 13 rubla 87¹/₂ kopika eest sanskriti keeleõpetuse. Raamatute pakk kasvas suureks; seda ei oleks Lönnot suutnud Soome tagasiminekul seljas pikal maal hästi ära kanda; sellepärast saatis ta raamatupaki voorimehega ära.

Tartus viibides oli Lönnotil tihti vaidlemist eesti ortograafia asjus. Eesti ortograafia — niinimetatud

vana kirjaviis — ei meeldinud Lönnotile sugugi. Eesti keele sõpradega kokku puutudes tegi ta kohe propagandat soome ortograafia kasuks. Suurem hulk tartlasi oli aga Lönnoti seletustele kurt, pidades endist vigast kirjaviisi paremaks ja õigemaks. Lönnot ei suuda küllalt säärate meeste põikpeasust imestada. Oma kirjades püüab ta vana kirjaviisi kirjutajaid naeruvääriliseks teha, soome sõnu eesti vanas ortograafias kirjutades.

Asja kohta kirjutab Lönnot ise lektor Zitting'ile novembri algusel: „Õpetatud Eesti Seltsi esimehe Dr. Fählmanniga ja muudega on mul palju vaidlemist ja vastamist soome õigekirjutuse asjus. Nad peavad selle täiesti kõlbmatuks, sedaviisi tõeks tehes vana väidet pinnast venna silmas ja palgist omas silmas. Kas tahad näha, missuguseks soome keel eesti kirjaviisi järele muutuks, siis saad järgmise näite:

Olli meidä, kun olligi,
Olli ennen aigoinansa
Siskoja sinnine silda,
Veikoja venno punnanen.
Tulli tuli, otti laian,
Tulli toinen, toisen otti
Kolmansi nokan rebbäsi j. n. e.“

Soomlases pidi seesugune eesti vanas kirjaviisis kirjutatud laul muidugi õudse mulje tekitama. Purevalt kirjutab Lönnot ise säärase eesti vana kirjaviisi kohta: „Missuguseks sea-saksakeeleks soome keel sedaviisi kirjutatuna muutuks, võib hõlpsasti ära näha. Samasuguseks on see eestigi keele muutnud. Arvad, et eestlastele hõlpus on säherduse kirjaviisi puudust kätte näidata, aga võta näpust. Nad ehk arvavad vahest: parem oma õlgne kui võõras nisune — või kuidas olgu, aga ikka katsuvad nad hea meelega oma kirjaviisi paremaks kiita, ühtlasi harutusele võttes, kui kõlbmatult soome keele kirjaviisi kirjutatakse. Ometigi ei oska nad ise soome keelt, peale selle, mis mõni harv on vähe Strahlmann'i grammatikast kuulnud. Vastuvaidlemise asemel olen käskinud neid Soome tulla ning meie keelt paremini õppida ja siis alles kirjaviisi asjus kõnelda.“

Edasi tähendab Lönnot, mida O. V. Masing soome kirjaviisist oma raamatus „Etnische Originalblätter für Deutsche“, lehekülj 8, arvab.

„Peaaegu niisama kui Masing, arvavad veel mitmed Tartus meie kirjaviisist, mida nad küll sugugi vist muust ei tunne kui Masingi sõnadest. Tallinna pool leidub ometi mõni, kes soome kirjaviisi Eestilegi soovib, näituseks eesti

uue grammatika kirjutaja Ahrens ja veel üks teine õpetaja (selle teise õpetajaga on Jõelähtme õpetaja Schüdlöffel mõeldud), kes väikese raamatu „Toomas Westen, Lapo rahva uso ärataja Norramaal“ juba soome kirjaviisi järele on kirjutanud ja trükkida lasknud. Oleks aega, tahaksin Tartu Õpetatud Eesti Seltsile hea meelega soome ortograafiast midagi kirjutada, kui sellest ka muud kasu ei oleks, kui et kirjalikult oleksin ennast vabandanud.“

Lönnrot võrdles eesti keelt õppides seda etümoloogiliselt seisukohalt soome keelega. Ta kavatses seesugusest võrdlemisest pikemalt kirjutada, näituseks Suomalaisen Kirjallisuuden Seura aastaraamatu „Suomi“ tarvis. Niisama lubas Lönnrot Õpetatud E. Seltsile selle väljaannete tarvis kirjutada eesti ja soome võrdleva grammatika, aga paraku tulid muud tööd vahele, mis ei lasknud kavatsusi soovitud viisil täide minna. Lönnrot ise aimas ometi aja puudust ette ja lisas sellepärast lubamise puhul tingimuse juurde: „Kui aga aega saan!“

Eesti keele õppimise kõrval oli Lönnrotil Tartus veel teine ülesanne: aineid sõnaraamatu jaoks koguda. Õpetatud Eesti Selts oli juba mõnda aega aineid sõnaraamatu jaoks korjanud. Varemini oli O. V. Masing sellel alal rohkesti tööd teinud, aga surm oli Masingi enne ära kutsunud, kui sõnaraamat võis ilmuda; peale Masingi surma kadus sõnaraamatu käsikiri. Sõnaraamatu puudus andis ennast aga seda rohkemini tunda, ja see puudus sundis Õpetatud Eesti Seltsi asja agaramalt käsile võtma. Seltsiliikmed kogusid hulga sellekohast materjali kokku. Praost Heller'i käsikiri üksi sisaldas 800 lehekülge. Kahjuks ei ole selts materjali korjamisest palju kaugemale jõudnud. Kaua tagakäevatud sõnaraamatu väljaandmisele ei suutnud selts rühkida. Alles Wiedemann katsus umbes veerand-sada aastat hiljemini selle puuduse kõrvaldada.

Augustikuu koosolekul pani Lönnrot Õpetatud Eesti Seltsile palve ette, et talle lubataks seltsi sõnaraamatu korjandusi ära kirjutada. Selts oli hea meelega valmis palvet täitma. Lönnrot oli „Kalevala“ ilmumise pärast seltsile juba tuttav; mõni aeg varemini oli seltsis „Kalevala“ üle kõneldud ja sellest proovisid antud. Selts oskas „Kalevala“ meistri teeneid hinnata ja valis ta varsti esimesel koosolekul, millest Lönnrot augustikuus 1844 osa võttis, auliikmeks. Esiotsa oli Lönnrotil ometi keele õppimisega niipalju tegemist, et ta sõnaraamatu kopeerimist ei saanud ette võtta. Enne tahtis ta Lõuna-Eestimaale rahva sekka ja Võrusse Kreutzwaldi juurde minna, siis

alles sõnaraamatu materjali kallale rühkida. „Sellega kulub vist mõnda nädalat,“ kirjutab ta 16. aug. 1844 Dr. Rabbe'le, „aga see on paratamata, sest suur hulk eesti sõnu esineb soomegi keeles, kui ka mitte kõigis, siis ometi mitmes murdes, ja kui sedaviisi saab neid suure hulga koguda, siis on see muidugi parem kui neid üksikult kokku põimida.“

Teises, 18. oktoobril samale Dr. Rabbele kirjutatud kirjas ütleb Lõnnrot: „Sõnaraamatu kogud sain eile ja need on suuremad, kui ma arvanud. Nende kopeerimiseks kulub vist poolteist nädalat, ükskõik kui usin oleksin. See on õige halb, sest mul hakkab juba tahtmine tulema koju tagasi pääseda. „Aber что дѣлать! (nii just kirjutab Lõnnrot oma soomekeelses kirjas). Tööd sellel alal ei taha ma ometi pooleli jätta; sellepärast pean ma tahtmata siia jääma, kui ka selle mu otsuse tagajärjel peaksin poolrābalates Peterburi kaudu tagasi pöörma.“

27. augustil 1844 kirjutab Lõnnrot Dr. Rabbele: „Homme, kui vihma ei saja, rändan lõuna poole, tulen kahe nädala pärast tagasi ja siis algab sõnaraamatu ainete kopeerimine.“ Vist ei sadanud „homme“ ja Lõnnrot läks teele; teated puuduvad selle kohta. Teekond venis aga palju pikemale, kui Lõnnrot ette oli arvanud: kahest nädalast sai peaaegu seitse. Ta leidis nii palju uudist keele kui ka rahvaelu tähelepanemise asjus, et varemini sugugi tagasi ei pääsnud. Esialgse kavatsuse järele tahtis ta Võrumaalt tagasi tulles veel Pärnu minna Rosenplānteriga tutvust tegema, tahtis isiklikult selle mehega kõnelda, kes palju eesti keele kasuks oli tööd teinud, kuid teekond Tartu ja Võrumaale kulutas ta aja, nii et uurija Pärnu teekonnast tahtmata pidi loobuma.

Alles 12. oktoobril jõudis Lõnnrot lõunapoolselt teekonnalt Tartu tagasi. Teekonnal ulatas ta Valga lähedale ja käis Võrus Kreutzwaldi juures. Paraku ei anna ta kirjades seletust, kus kohal ja kelle juures ta sel teekonnal veel käis. Igatahes jättis see teekond Lõnnroti järele väga halva mulje. Mitte sellepärast, et tema enesega oleks Eestis kuskil halvasti ümber käidud, nagu D. Europäus'ega mõni aasta hiljemini Ingeris, kus rahvaluule korjajat kihvtiandjaks, ta tindipotti kihvtipotiks peeti ja sunniti seda tühjendama, — ei, Lõnnrot ei võinud halva vastuvõtmise üle kaevata, aga ta nägemised jätsid tasse halva mulje. Ta ise kirjutab 18. oktoobril Dr. Rabbele selle kohta: „Igal pool võeti mind kirikumõisates väga lahkesti vastu. Need olid ainsad „saksa kohad“, kus ma sees käisin.“

Sest ehk küll maa mõisaid täis, ei käinud ma neis ometi, osalt sellepärast, et mul tingimata tarvis ei olnud neisse minna, osalt et mulle haiget meelt tegi nende poolt talupoegade rõhumine. Kirikuõpetajad olid erandita õpetatud mehed, pidasid saksakeelseid teoloogilisi ajakirju ja sammusid ajaga ühes. Ka nähti nad jõukalt elavat. Siiski tahaksin ma 1000 rubla palgaga ennem õpetaja Soomes olla kui siin 10.000-lise palgaga, sest vististi sureksin ma, enne kui harjuksin ükskõikselt vaatama mõisnikkude poolt rõhutud rahva elujärge. Talupoegadeks neid küll hüütakse, aga nad on samasugusel seisukorral, kui meil mõisate popsid (= torparid), jah veel halvemal järjel, sest meie torparitel on ometi lootus aja jooksul elukohta enesele päriks omandada, aga Eesti talupojal ei ole seda lootust. Nende elumajad on viletsamad kui kõige vaesemalgi Soome torparil. Ühes kõrtsis tuli mu juurde pooljoobnud talumees ja hakkas tühja-tähja lorisema. Käskisin teda välja minna, juurde lisades, et ma joobnud meest ei salli. Siis hakkas ta nutma ja paluma, et ma seda pahaks ei paneks, sest joobnuks joomine on ainus abinõu, kuidas nad enestele võivad rõõmu hankida, „sest kui Roots meid enne orjiks teggi“ (need sõnad kirjas nii eesti keeles kirjutatud; mõeldud on „sest ajast“). Vist mõtles mees „root-siga“ saksa rüütleid.“

Oktoobris Snellmanile kirjutatud kirjas kirjeldab Lönrot uuesti Eesti talurahva viletsat põlve. Sellest kirjast kuuleme järgmise otsuse:

„Eesti- ja Liivimaa talupoegade põli on kõike muud kui mitte kadedust-äratav. Kui mõisnikud vaevalt teavad, kuidas sajatuhande-rublalisi aastasi sissetulekuid surnuks lüüa, ei tea talupojad sagedasti, mida homme süüa. Säärane on talupoegade põli ja see jääb seni sääraseks, kuni ainult mõisnikkudel on maaomandamise õigus, nagu lugu siin on. Kui nad hoolsalt maad harivad või muidu põlve parandavad, saavad nad selle palga, et nende tegu suurendatakse või nad kohast välja aetakse, kui nad oma maksusid ei suuda maksta. Imesteldakse, et nad nii tui-mad on, et nad viljapuu-aedu ei istuta jne., aga kelle jaoks nad neid istutavad, sest nende kohta ei maksa lause: Insere, Daphni, pyros, carpent tua poma nepotes (= istuta, Daphne, viljapuid, küll su lapselapsed saavad neist vilja). Peale selle imesteldakse, et nad on hoolimatud, joodikud, ja väidetakse, et nad praegustes oludes võiksid palju paremini elada, puhtamalt asuda jne. Selleks kirjutatakse lendlehti, mis kõike tahaksid korda saata, aga tõe-

poolest midagi korda ei saada, sest niikaua kui juur põeb, jääb puu halvaks, niipalju kui seda ka toherdatakse. Hiljuti lugesin ajalehtedest, et Ungaris talupoegadele viimaks ometi maaomandamise õigus mõõndatud. Kui Liivimaa mõisniku-seisus tänavu maapäeval koos oli, võeti seesugune küsimus päevakorrale, aga vastaserakond nõudis, et kõik jääks vana viisi, ja see erakond saigi võidu. Mittemõisnikusugu isikud ometi, kel on õuenõuniku või suurem aunimi, võivad enestele maad osta; sellepärast peaks valitsus vist iga talupoja õuenõunikuks tegema, kui ta kauemini ei taha näha, et talupojad säärasesse rõhutatud põlve jäävad. Õnneks on minu keeleuurimisega nii palju tööd olnud, et mul ei ole aega küllalt vihastuda selle viletsa põlve pärast, milles härrad oma talupoegi peavad, sest muidu oleksin ma juba ammu pahameele pärast haigeks jäänud. kui ma ei oleks pampu selga võtnud, kuidas teha seesugusel puhul kõige targem oleks olnud, ja kohe pärast siiajõudmist Soome tagasi pöörnud. Nende orjuses elavate Vene talupoegade põli, kellega olen tutvunud, on võrdlemisi palju parem kui siinsete talupoegade oma. Igal pool võib neil suuremat jõukust tähele panna ja nende elukohadki on paremad kui siinsetel, kelle tubades ei ole puupõrandatki, nagu kindlatel elukohtadel asuvaltel laplastel on. Klaasaknaid ei näe ülepea, ehk kui mõnel talupojal seesugune on, siis on see tühipaljas pisuke.“

Säärase halva mulje jättis selleaegne Eesti talurahva elu Lõnnrotisse. Tartus sõnaraamatu-kogusid kopeerides suutis ta vähe maal tuntud tuska unustada. Siin tegi ta tööd, nii et pea auras otsas. Hommikul kell 5 rühkis ta tööle ja töötas väikeste vahedega kuni õhtu kella 10-ni. 3. detsembril 1844 võis ta Dr. Rabbele kirjutada, et „järel on veel kaks väikest vihkku. Need tahan kiirelt läbi võtta ja loodan, et võin tuleval laupäeval Tartule jumalaga ütelda.“ Hoolimata kiirest tööst käis ta ometi vahel Fählmanni juures asju harutamas. Paaril puhul kutsuti teda ka kalendri-toimkonda. Õpetatud Eesti Selts oli sellesse toimkonda peale Fählmanni veel õpetaja Geheve määranud. Selles toimkonnas harutati kalendri toimetamise viisi ja kalendrisse võetavate kirjutuste sisu. Lõnnrot kirjutab 12. novembril toimkonna kohta: „Toimkond on kirjutuste valimises minu arvates väga tundlik olnud; see ongi hea kalendri õnnestumiseks ja seda välja andva seltsi lugupidamise pärast. Fählmann ise on kange eestlane, sest eesti keel on ainus keel olnud, mida ta kümnenda eluaastani on kõnelnud. Aga mitte ainult keel ei tule sõelumise

alla, vaid ka kirjutuste sisu, nimelt aga, et neist ei saaks pietistlikka ega ebapietistlikka. Vaatamata selle peale, et kalendrit tahetakse pietistlike kirjutuste eest hoida, otsustab toimkond kalendrisse ometi paar vaimulikku laulu võtta. Peale selle oli sel puhul toimkonnal veel Fählmanni kuulsa „Kriibus Kraabuse“ määramine kalendrisse käsil. Naljajutt otsustati muidugi kalendris ära trükida.“ Lönnrot kirjeldab sel puhul tuttavat naljajutu sisu ja lisab juurde: „Fählmann ütleb nii siin Tartus sündinud olevat, kuid teised väidavad, et Fählmann ise jutu sepitse, niisama kui meil Nervander vahel seesuguseid veidraid jutte sepitseb.“

Nagu tähendatud, hakkas Lönnroti töö detsembri alguses lõpule jõudma. 3. detsembril kirjutab ta: „Olen enesele täna suure kaubakasti ostnud ja hakanud juba oma kraami kasti panema, et kasti voorimehega Peterburisse saata.“ Lugu oli nii, et kui ka Lönnrot Tallinnast laevaga tahtis Helsingisse sõita, vaheajal külmad ilmad laevasõidule juba takistusi olid teinud. Sellepärast ei jäänud Lönnrotil muud nõu üle kui Peterburi kaudu Helsingisse tagasi pöörduda. Kirjutades, et asjad voorimehega Peterburisse saadab, lisab ta juurde, et ise kaasa ei võinud, sest „et miski ei ole igavam kui kaheksa ööpäeva sammu seda üle kolmekümne penikoorma pikkust teed Tartu ja Peterburi vahel edasi venida. — Et mu kukkur mind ei luba postiga sõita, olen otsustanud jala vähemalt Peterburini rännata. Jalarändamine vabastab mu peale selle teisest kulust, mis mul sõidu puhul oleks, nimelt kasuka ostmisest.“

6. detsembril 1844 kirjutab Lönnrot õpetaja Sirén'ile Peterburki, et ta oma kimpsud-kampsud voorimehega kolmes pakis tema juurde saadab ja teda palub voorimehele veoraha välja maksta, ise lubab pea järele tulla ja asja õiendada. „Põhjus, miks ma ei tule kimpsudega-kampsudega, on see, et olen otsustanud jala käia, et selle aja sees veel võiksin eesti keelt juurde õppida. Kogu siinoleku aeg on mu töö olnud eesti keele õppimine ja ainete kogumine kavatsetava soome, eesti, vepsa ja lapi võrdleva grammatika jaoks.“

Nagu näha, lahkus Lönnrot ettemääratud ajal Tartust. 18. detsembril kirjutab ta juba Jamburi maakonnast Kätlast, kuhu ta õpetaja Groundströmi juurde peatama on jäänud: „Teekond Tartust siia läks ilma takistuseta, kui ka jala käisin, peale viimase 4 penikoorma Narvast siia; need sõitsin õpetaja Heleniuse hobusega, sest et ta, nagu

ütles, ei tahtnud seda häbi kanda, et oleks lasknud mind jala enese juurest ära minna, just kui minul oleks iseäralik au „nuiaküüdil“ rännata kirikumõisast kirikumõisa. Mainitud õpetaja Helenius, Pöütüä praosti poeg, on seni Narvas õpetaja olnud, aga hiljuti 8000-rublase koguduse saanud 8 penikoormat Tallinnast. Asja paremini mõtlemata läinud ta ühel pühapäeval pärast lõunat sinna proovijutlust pidama. Järgmisel pühapäeval valinud saksad ja talupojad ta oma õpetajaks, kolme sündinud eestlast (tähen-dab muidugi Eestimaal sündinud sakslast, sest päris eesti sugu õpetajad puudusid sel ajal) kõrvale jättes, kes kõik olid tublid õpetajad ja head jutlusepidajad.“¹⁾

Teises kirjas, veebruari lõpult 1845, nimenõunik Hagenile Tartusse, teatab Lönnot, et ta Tartust vana kalendri järele 27. nov. välja läinud, 2. detsembril Narva jõudnud, seal ühe päeva viibinud ja Narvast edasi Katilasse vadjalaste juurde läinud, kuhu ta 12. detsembrini jäänud ja siis 15. detsembril Peterburisse pääsnud. Helsingisse tagasi jõudnud ta alles 1845. a. jaanuari viimastel päevadel.

Lönnoti kirjeldus annab meile igatahes huvitava pildi möödaläinud aastasaja esimese poole lõpu, 40. aastate kultuurilooliste olude kohta Eestis.

M. J. Eisen.

Eesti värsifikatsiooni probleem.

Oma brošüüris „Eesti luule viletsused“ (ilmunud a. 1914) jõuab Joh. Aavik õige pessimistlikule, peaaegu eitavale seisukohale selle ajani ilmunud luulekirjanduse suhtes, ja nimelt mis puutub selle sisusse ja stiilisse: see olevat vähe algupärane, vähe leidlik, pigemini hõre, kahvatu, sõnavaene.

Vahepeal on tegutsenud luuletajate uuem põlv: Under, Visnapuu, Barbarus, Semper j. m. Uued vihud sonette, poeese, Amores j. m. Kuid meie luuletajate kõige uuemgi toodang ei jaksa leida teed rahva hinge juurde, ei jõua saada tõsiseks nautimisobjektiks sellelegi publikule, kes oskaks häid luuleteoseid hinnata.

1) Õpetaja Karl Helenius valiti sel puhul Kadrina koguduse hingekarjaseks. Ta astus Kadriinas 17. detsembril 1844 ametisse ja jäi sellesse 1. maini 1864, mil ta vanaduse pärast ametist tagasi astus.

Nii ei ole tänini jaksatud luua seda oodatavat, sära-
vat, suurt, olgugi et kindlat edu on märgata väikestes lüü-
rilistes, meeolulistes palades.

Seesugusel halval nähtusel peavad olema mingisu-
gused sügavad, paratamata põhjused. Joh. Aavik tähendas
oma eelmainitud brošüüris kahe põhjuse peale:

- 1) rahva tõuline luuletemperamendi puudus ja
- 2) luuletajate kirjandusliku kasvatus puudus.

Kuid tõuviga ja harimatus oleksid mitme põlve ula-
tusel lubanud ometi mõnegi erandi ja meie praegusile
tuntumaile luuletajaile ei saa luuletemperamendi puudust
või harimatust ette heita.

On veel väidetud, et meie keel oma iseloomu poolest
on tõsiseks ja suuremaks luuleikalduse põhjuseks, kuid
selle väite lükkab ümber asjaolu, et meie luulelise proosa
keel on väga kaunis oma kõla ja soravuse poolest. Nii
imelik kui see ka ongi, jätab meie proosaline ilukirjandus
puhtvälise, kõlalise ja rütmilise ilumõju poolest meie vär-
silise luule ometi kaugele endast maha.

Et meie Pegasus tänini nõnda vaevalise lennuga,
selleks peab tõesti olema muid põhjusi.

Olen lõplikult kindunud, et meie luuleikalduse tõeli-
kuks põhjuseks on asjaolu, et meil vormi, s. o. värsiteh-
nika alal tarvilikku lahendust tänini ei ole leitud. Sisu
poolest suudaksid meie luuletajad senisest kindlasti palju
rohkem pakkuda, vähemalt samaväärtuslist kui ilmakirjan-
duslikud prosaistidki, kui luuletajail ei oleks aga ülepääs-
mata takistusi vormi suhtes. Sisu ja vorm on aga luules
nii lahutamatuult teineteisega seotud, et kui mingis keeles
vormi poolest on suured võimalused ja abinõud, mis pee-
nelt ja keele omapärasuse kohaselt välja töötatud, siis
ainult saabki luua säravat luulet; vastasel korral pole või-
malik anda ei välist sära ega armetu vormi abil luua väl-
jendust vägevale sisule.

Mulle paistab, et meie luule on praegu just samas
olukorras, nagu seda oli vene luule poolteist aastasada
tagasi — Lomonossovi, Sumarookovi, Tredjakovski ajal.
Ainult siis, kui Tredjakovski oma mitmes sellekohases kir-
jutuses ära näitas, et lõplikult tuleb loobuda tolle ajani
vene värsitehnikas tarvitatud süllaabilisest meetrumist ja
tuleb käsitada ainult toonilist, aktsentueerivat, vene kee-
lele ainukest kohast meetrumit, siis tuli murrang, teadlik
pööre, mis kauneid tagajärgi hakkas andma ja selle tasa-
pinna ettevalmistamise võimaldas, et saja aasta pärast
Puškin ja Lermontov löid vene luulele võrratu sära.

Eesti senises kunstluules on värss saksa ja vene praeguse värseitehnika eeskujul aktsentueeriva meetrumi reeglite järele ehitatud.

1) Et aktsentueeriv meetrum ainult kaht liiki silpe tunneb, rõhulisi (˘) ja rõhutuid (˘), ja et nii ühed kui teised silbid välteliselt, oma pikkuse poolest, täitsa ühesuguseks loetakse (mida nad vastavais keelis — saksa, vene keeles — enam-vähem ongi), siis on arusaadav, et rütmi alalhoidmiseks värsi igas jalas selle meetrumi puhul võib olla alati ühepalju silpe: troheilistes (— ˘ : luule) 2, daktülseis (— ˘ ˘ : luulele) 3. Kuid sellest just tuleb, et eesti keelele, kus silbid häälikute veldete ja sõna-astmete tõttu esinevad mitmesuguses pikkuses, aktsentueeriv meetrum kuidagi ei kõlba, sest et seesugused värssjalad eesti keeles kvantitatiivselt (hääldamiskestelisel) ühepikkused ei saa. Ei saa ju näit. kõigis järgmisis sõnus esimesi silpe ühepikkuseks lugeda: lodi, loti, lotti, (selle) loodi, loodi (sõnast „loom“).

Neid sõnu troheuse või jambi värssjalas tarvitades loeme rütmi kinnipidamiseks ja iseäranis laulame muidugi lodi ehk loti asemel loodi ja looti, ja siit see kõlaline hõredus ning paha mulje vale ja ebaloomulise hääldamise tõttu. Kui me aga need lühisilpidest sõnad õieti hääldaksime, siis sünniks sõna taha tühi koht, paus, enne kui me rütmist ja taktist kinni pidades järgmist sõna võiksime hääldama hakata. On selge, et siin peaks tühja koha täitmiseks veel ühe silbi (ehk kaks lühikest silbikest) vahele panema, ja ometi ei rikuks see rütmi, vaid, ümberpöörduvalt, aitaks rütmi kinni pidada, ühtlasi tihendaks värssi. Seeläbi rikunduks küll värssjalgade nii-ütelda matemaatiline silbiarvude ühtlus, kuid mis sellest, kui aga foneetiline rütm alal on hoitud, ja see on ometi pea-asi, ainuke tarvilik asi. Sama viga ilmub 3- ja 4-silbiliste sõnade kolmandas lühikeses silbis, mis praeguses värssjalas rõhuga silbi aset peab täitma.

See meie värssis raudse järjekindlusega läbiviidud ebaloomulik silpide ainult arvuline (aritmeetiline) seadmine tundub meie elava, silbivälteliselt vahelduva tempoga keele iseloomule vastukäivana, suretavana, tüütavana. See on suur puudus ja mõjub kõrva kaudu meisse väga valusalt. Kas võib juttu olla tihedast, lainetavast, mänglevast, loomulikult kõlavast värssist, kui kas rütmi ennast või jälle sõnade foneetilist ilmet igal sammul rikutakse!

Tõsi küll, troheilises värssjalas I- ja II-välteliste sõnade tarvitamise ebakohasuse peale on enneminigi näidatud

(peaasjalikult Joh. Aavik) ja meie luuletajate noorem põlv lubab endale seda väga palju harvemini. Kuid seep see on, et aktsentueeriva meetrumi reeglite järgi värsijalgu luues mainitud vea eest hoidmisel I- ja II-astmelisi sõnu üldse enam ei saa tarvitada ja luuletaja abinõud seeläbi jälle hulga kehvemaks on muutunud.¹⁾

2) Siin on eesti esi-silbilise rõhu tõttu troheilised värsid peaasjalikult ainult kahesilbilistest, daktülsed värsid aga kolmesilbilistest sõnadest ja pikemad sõnad ei pääsegi värssi; kui neljasilbiline troheilisse pääsebki, siis rikutakse, aktsentueeriva meetrumi reegli järgi teda rohkem kui ühe värsijala eest arvates, pea alati sõna foneetiline ilme. Et värsid siis koos on peaasjalikult kahe- ja kolmesilbilistest sõnadest, seisavad stroofis sõnad ülevalt alla sammastena, ilma et erirõhuliste või eripikkuste sõnadega läbi põimitud oleksid, või on ühesilbiliste juppsõnadega igal sammul paigatud, jambi puhul veel ühesilbiliste sõnade sammastees. Kõike seda vaesust ei näe mitte üksnes silm raamatus, vaid lugemisel kuuleb ka kõrv ning tunneb kriitiline ilutunne. Samust põhjusist tingitud, on meie värsside riim nii vaevaline, peaasjalikult ühe- või kahesilbiliste vaevaga otsitud sõnajuppide — tüvede tüütav foneetiline sarnasus jne.

Sõnamaterjal käsitamiseks on liiga piiratud ja takistatud, luuletaja tarvitada olevad abinõud liiga primitiivsed.

Võib arvata, missugust vaeva see nõuab luuletajailt, kui nad nii kitsaks jäänud sõnamaterjaliga ja piiratud abinõudega üldse midagi jaksavad kujutada. Kuidas julgeme nõuda viljakat loometööd säärase primitiivsete abinõude varal! Pärast seda pole ime, et meil ilukirjandusline proosa on ilmekam, mahlakam ja kõlavamgi kui luule.

Jah, mitte luuletajad ja mitte ka keel pole süüdi, vaid eesti luulele on selleks halvajaks olnud valitsev värsiehituse teooria, tänini valitsenud aktsentueeriv meetrum, võõras ja vildak meie keelele, mis loometegevusele rikkalikumaid abinõusid ei võimalda. Tema arvele jääb meie värsi konstateeritud hõredus, vesisus, labasus, ebaloomulikkus ja seega kogu luule alaväärtuslikkus, ülepeäsmata takistuste pitseriga kogu toodangul.

Samuti kui aktsentueeriv meetrum, ei kõlba meie keelele ka süllaabiline meetrum, kus küll värsijalgu

1) Siinkohal kõlbaks ka ütelda, et meie heliloojad ebateadlikult sagedasti patustavad keelereeglite vastu seega, et viiside loomisel lubavad teksti lühikestel silpidel pikki noote ja koguni koloratuurtrillereid.

ei mõõdeta, kuid kus samuti tegemist silpide aritmeetiliselt ühesuuruse arvuga värsi-reas, mitte aga silpide vältelise pikkusega.

Jääb üle kvantiteeriv meetrum, mis arvestab nimelt silpide vältelise pikkusega värsijalas ehk takti ulatuses. Kvantiteeriva meetrumi reeglite seast lihtsamate alla (kui näit. vanaroomlaste poolt ladina keele jaoks loodud reeglid arvata) kuulub ka eesti rahvalaul (v. K. Petersoni „Lühike kirjanduse teooria“). Rahvalaulu regivärsi vormi täppis järeleaimamine ei pakuks aga meie kunstluulele kuigi suuri abinõusid.

Kuid rahvalaulu värsiehituses on elemente, mis meie kunstluulele senisest koguni teissuguse ja üksi loomuliku värsiehituse kätte juhatavad, olgugi et rahvalaul enese jaoks tarvilikuks ei ole pidanud neid võimalusi täiel määral kasutada.

Kui meie luulele ülepea määratud on senisest hiilgavamat tulevikku, siis peab see oma alguse saama just neist rahvalaulu värsiehituse elementidest!

Rahvalaulu regivärsis on 4 troheelist värsijalga:

Liigu, | linnu | keele|kene.

Kuid elustava ja huvitava erandina ilmub, et vahest värsijalas võib kahe silbi asemel ka kolm ja neli olla ning ükskõik missuguses jalas:

3 silpi I-s jalas: Oh seda | hääda | hääle|kesta...
4 " " " Ühe pani | kuuksi | kullen|dama...
3 " II-s " Vihu|last olen | viidud | virve...
3 " III-s " Nurgad | nutid, | et oli | noori...

Kaks esimest värsijalga daktülid (s. o. 3-silbilised):

Suur aga | Jumal teab | surma | paika...

Ehk näit. järgmises külalaulus koguni mitmes värsijalas 4 silpi:

Läksin aga, | läksin aga | läbi küla | tänava...

Peened silbid, mis suuremal arvul (3 või 4) hariliku lahmakavõitu kahesilbilise värsijala asemele astuvad, peavad olema lühikesed, s. o. I- või II-astmelised silbid (nagu, oli, tuli, vanavara). Kahesilbilise värsijala esimene silp peab aga raske ehk pikk olema, s. o. IV-das ehk harukordadel III-das astmes (saata, kulda, võtta):

Kurtis | kulla | kaasa|kesta...

Järeldus: Kui neist senistest rahvalaulu erandlikest võttest aga alaline abinõu teha ja seda kunstvärsis nii järjekindlasti läbi viia, et värsijalgades, õigemini värsitaktide ulatuses silpide kogulise kvantiteedi (välte) mõttes enam vigu ei lubata, vaatamata silpide aritmeetilise arvu peale ühes või teises taktis, siis saame puhta kvantiteeriva meetrumi, mille tarvitamisega värsiehituses endised takistused ja pahed kaovad. Alles selle kaudu pääseks eesti kunstluule tehnika laialiste abinõude omandamisse ja võiks hakata kõike võimalikku ilu saavutama.

Näitlik katse puhta kvantiteeriva meetrumi neljataktilise värsiga:

Ikka	jälle mind	vallatumalt	veetleb
kuldne	muinasaeg,	uhke ja	nõiduslik,
aeg, mille	rüppesta	vastu meil'	lõõgleb
helmeis	kangana	värvirikas	sündmustik
sangarite	julgelt	vikerdavast	elust,
täis	võrratumat	imet, nii	üllatavalt	ilust.
Seal	nüüdki veel	vilgub me	kauge	mineviku
usku	sügavat	saladuslikku,
kombeid	imelik-kirjusid,	rohkeid
ning	müüte	sätendav|säravaid	pärleid.
Sellest on	kõland küll	jutte, küll	laule
suust suhu,	külast külla,	põlvesta	põlve
me	rannikul	kaunil, mis	Idalast	tõttab,
saartel	sadadel	merde	hüppab,
Kaljuvalla	veerella	Veteema	sülle,
seal	andudes	lainete	kallistu|sille.
Tänapäev,	jah, nende	hõbekuld	laulude
salapärast	ilu täis	helin on	vaiking...
Siiski pole	põhjust meil	nukrad	olla,
sest et,	tänu me	jumala	telle,
käes on	kangelas	ajajärk	jälle,
mil	tulest ja	surmast tõid	välja me	noorte
kauakestnud	võitlused	muistse	aarde.

Taktide vahed on põikkriipsukestega märgitud. Ehk küll samas värsis (reas) ühes taktis on kõigest 2, teises 3, mõnes 4 silpi — on need taktid (värsijalad) kvantitatiivselt (välteliselt) ometi täitsa ühepikkused.

Seesuguse puhtalt väljapeetud kvantiteeriva meetrumi juures oleks ka eesti värss tihe oma kõla ja loomulik rütmi poolest, foneetiliselt moonutamata sõnadega; samas värsis ja stroofis võiksid vabalt vaheldudes esineda 1-, 2-, 3-, 4-, 5-, 6-silbilised sõnad, kogu sõnastik oleks tarvitada,

luuletajal käed vabad; suured võimalused saabuksid soliidsete eepiliste teoste loomiseks. Silpide arvu alaline vaheldus värsijalas aga võimaldaks eesti värsile omapärase üllatava mänglevuse, soravuse ja nii-ütelda temperamendi avaldamiseks tänuliku välise abinõu. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ ja Jak. Liivi eepilised luuleteosed oleksid kvantiteeriva meetrumi tarvitamisel hoopis sügavama ilulise mõjuga ning meie praegune luuletajatepõlv ei oleks nii saamatu eepilise luule arendamises. Muidugi võib stroofide skeeme luua, kus kõigis värsides või vaheldumisi värsides teissugune taktide arv on (mitte neli). Mõistagi, et lüürilisi palu, nii enne kui pärast, võib suruda autorite igasuguste individuaal-detailsete skeemide raamidesse ja nad samuti kaunid võivad saada, nagu seda Suitsu, Ridala, Visnapuu, Underi, Semperi j. m. väga mitmed meeolulised palad juba ongi.

Selle kvantiteeriva meetrumi iseärasusena näib mulle muu seas, et siin takt ei liigu ei $\frac{2}{4}$ taktis (marsitaktis), nagu aktsentueeriva meetrumi raskes, järjekindlas, puhtas troheuses, ega ka $\frac{3}{4}$ taktis (valsitaktis), nagu aktsentueeriva meetrumi daktüülis, vaid siin on mingi keskmine takt, mis hääldamise rutulisuse kohaselt kõlbab nii marsiks kui ka valsiks. Säärase värsi hääldamine on kui trummimäng, kus kindlate eriliste taktide peale vabalt langeb erisugune arv peenemaid lööke (silpe), mäherdused löögid aga on seda nobedamad, lühemad, mida rohkem neid tuleb takti (värsijala) kestuse ulatuse peale ära mahutada. See on rütmiline meloodia ilma muusikalise toonita.

Samuti ei oleks selles meetrumis värsiridade seisukohalt ei puhast langevat ega puhast tõusvat rütmi. Rõhk oleks küll muidugi takti alguses, kuid värside sidumiseks tarviliku sidesõna võib paigutada ka värsi ette selle tingimusega, et eelmise värsi viimane takt on selle võrra lühem.

Käesoleva kirjutusega ei taheta kaugeltki ütelda, nagu oleks meie värsifikatsiooni probleem seega nüüd juba lahendatud. Siin on esitatud ainult uus vaade küsimuse kohta, missuguselt uuel seisukohalt edaspidi ühe või teise poolt tehtavad põhjalikumad katsed ja avalik mõtetevahetus vast tulevikus lubaksid küsimuse senisest soodsamini lahendada.

Saksa ja vene vabarõhulistes keeltes tarvitatakse suure eduga aktsentueerivat mõõtu, prantslased, poolakad jne. on suurepäraseid tagajärgi saavutanud nende keelte kohase süllaabilise mõõdu abil, kuid mitmed neist rahvaist on loonud vastavale mõõdule just oma keele omapäraste omaduste tõttu teatava hulga kõrvalreegleid enese jaoks.

Muinasroomlased pärisid muinaskreeklasilt ja arendasid välja peenelt ning oma keele kohaselt ja rohkeis reeglites kvantiteeriva mõõdu, mis ladina luulele võimaldas selle omapärase ilu ja Ovidiusele luuletehnika suurepärase käsitlemiskerguse. Eesti keelele on kohane kvantiteeriv mõõt, kuid muidugi ei kõlba meile roomlaste oma puhtal kujul, vaid see tuleb ümber töötada ja välja arendada meie keele omaduste kohaselt. Seepärast pole kogu meie luule küsimus esialgu muud kui meie värsifikatsiooni küsimus. Tähelepanu sel alal tuleb esialgu koondada rohkem tehnilise külje arendamisele, kus põhjalikult läbi katsutaks kõik need abinõud, mida võimaldab meie keel enda omapärasusega ja mis on talle sobivad. Peale rütmi abinõude ka kõigi muude efektiliste foneetiliste abinõude kõrvuti, läbisegamini, ikka vaheldumisi tarvitamine, nagu alliteratsioon ja assonants, häälikute liaison (ühtesulamine sel puhul, kui järgnev sõna sama häälikuga algab, millega eelmine sõna lõpeb: *meil lõõgleb, värvirikas sündmustik, imelikkirjusid* jne.), lõppude konkordants ja riimid ning riimide loomiseks senisest laialisemate abinõude otsimine; siis stiililised abinõud ning, ühe sõnaga, kõik, mis iganes aitab tõsta värssi, stroofi, luuletuse ilulist mõju.

Tuleksid määrata üksikasjalised reeglid, mis moodustaksid eesti prosodia ja eesti meetrika. Ainult värsiehituse tehnika uuele alusele seadmise ja põhjaliku süstematiseerimisega võimaldame, et meie luule välja pääseks praegusest halvatusest ja nõiaringist ning loodaks see tasapind, mille põhjal juba ligem sugupõlv luule alal võiks saavutada hiilgavamaid tagajärgi.

Vasso Silla.

Vastuväited Vasso Silla värsiehituse-reformi asjus.

Vasso Silla poolt soovitatud uut värsifikatsiooni printsiipi, nimelt isesugust kvantiteerivat meetrumit (mis aga ühtlasi küll on ka rõhuline), nii huvitavana ja veetlevana kui see pealtnäha paistabki, ei saa nende ridade kirjutaja siiski mitte täiesti otstarbekohaseks pidada eesti luulele, ja seda nimelt järgmistel järelekaalumistel.

Jääb paiguti ebamääraseks ja isiklik-meelevaldseks ühte värsijalga mahutatav sõnade ja silpide arv, sest sõnade välteline väärtus, nagu Vasso Silla näib seda mõistvat, pole absoluutne, vaid oleneb ka hääldamise tempost, toonitamisest: teisiti toonitatud, annaksid samad sõnad teise meetrilise ja prosoodilise jaotuse, näit.: *[muinasaeg]*, mida

võiks ka nii jaotada: |muinas|aeg|, kui sõna *aeg* enam toonitada ja selle järele teha täitsa loomulik paus. Samuti: |suust|suhu| küllast|külla| — sest võiks ka: |suust|suhu| küllast|külla|. Mulle näib seepärast, et Vasso Silla vaade ja usk teatavate sõnade ja sõnarühmade vältelisse ühepikkusesse on vaid ettekujutuslik ja illusoorne. Et iga värsjalg või -takt peab algama rõhuga (mis ühtlasi on sõna pearõhk), siis teeb see ometi toonilise (rõhulise) värsiehituse mulje. Et rõhuliste silpide vahel olevate rõhuta silpide arv on ebamäärane (kord 2, kord 3, kord 4), siis see teeb n. n. vemmalvärsi mulje, kui on riimid; kui riime ei ole, või puudulikud või paljad assonantsid, siis tundub see lihtsa rütmilise proosana. Üldse, seesugune rütm on vähem erinev proosast. Ainult üks paremus tal on: ta teeb luuletamistehnika hulga kergemaks, ühes seega aga ka kergekunstilisemaks.

Sellega võrreldes palju reaalsemalt tunduva ja tajutavama rütm annab värss, mille ainsalt sunduslikuks aluseks on rõhuliste ja rõhuta silpide kindlakorraline ja koguni kindla-arvuline järgnemine.

Vasso Silla rahulolematust puht-toonilise prosodia juures äratav nähtavasti eriti see eestikeelele omane nähtus, et eesti keeles pearõhuline silp ka lühike võib olla (näit. sõnas *tuleb*: $\acute{\cup}$ \cup), kuna saksa ja vene keeles pearõhuline silp ühtlasi ka pikk on ($\acute{\cup}$ \cup). Viimane ($\acute{\cup}$ \cup) tundub loomulikuna ja soliidsemana, kuna $\acute{\cup}$ \cup teeb natuke jõuetu ja vesise mulje. Seepärast tuleb ühtumile $\acute{\cup}$ \cup (ja ka $\acute{\cup}$ \cup \cup) eesõigus anda (välja arvatud seal, kus $\acute{\cup}$ \cup ja $\acute{\cup}$ \cup \cup on tahtlikud). Täiesti välditavaks aga $\acute{\cup}$ \cup ka ei või määrata, ja üldse silpide vältelise külje arvessevõtmist sunduslikuks teha ei oleks otstarbekohane: see teeks värsifikatsiooni liiga raskeks ja kitsendatuks, nii et tulemus vahest enam ei tasuks vaeva. Silpide (õigupoolest peaaesjalikult ainult sõnade esimese silbi) välte sama-aegist arvessevõtmist võiks ju erakordselt teostada üksikuis luuletusis. Esmasilpide veldete arvessevõtt seisaks selles, et värsjalga alustav sõna esimene silp oleks ikka pikk (II või III valde) iga või ainult teatavate värsjalgade alguses, s. o. need ei tohiks algada esmavälteliste sõnadega, nagu *elu*, *koju*, *kala*, *tulema* jne., vaid ainult II- või III-välteliste sõnadega nagu *kaua*, *kauge*, *tulla*, *rändama* jne. Võiks koguni nii kaugele minna peenuses, et teatavais värsjalgades tarvitada ainult II- või ainult III-vältelist sõna. Kuid, nagu öeldud, see peaks jääma vaid erakordseks ja erandlikuks nähtuseks ja virtuositeediks erakordiste

effektide saavutamiseks. Üldise nõudena aga seda sun-
duslikuks teha ei tarvitse. Ainult teatava stiilifonee-
tilise nõudena tuleks soovitada hakata silpide vältelist
pikkust rohkem arvesse võtma ja kasutama eesti luule-
tustes, s. o. et rõhulised esimesed silbid ei oleks lühi-
kesed (I-vältelised), vaid võimalikult oleksid pikad (II- või
III-vältelised) seal, kus see stiilifoneetiliselt eriti soovitav.

Kokku võttes võib ütelda, et kõigist võimalikest meet-
rumeist on eesti kunstluules seni tarvitusel olev tooni-
line (rõhkudes põhjenev) ometi kõige parem ja otstarbe-
kohasem.

See asjaolu, et eesti keeles on rõhk esimesel silbil,
ei ole nii oluline ega ole takistuseks. Sõna keskel või
lõpus esinevad ju kõrvalrõhulised silbid ja nende rõhud
on eesti keeles vahest selgemad kui vastavalt näit. vene
keeles, kus näit. sõnades *благóуxанье* ja *пребóперáю*
kummaski teine silp tuleb kahelisrütms käsitada kõrval-
rõhuliseks, ehk küll see kõrvalrõhk tegelikult on pigem
esimesel silbil. Samuti ei maksa karta seda, et rõhuta
silbiga alustamiseks tuleb enamasti tarvitada ühesilbilisi
sõnu (ja, ka, et, kui, siis, puu, mets jne.). Vasso Sillale
ei meeldi seeläbi tekkivad „sambad“; kuid peetagu mee-
les, et luuletused pole määratud silmale, vaid ainuüksi
kõrvale, ent kõrv ei taju seal ühesilbilisi sõnu, kui
nad mõtteliselt õigel kohal, mingisuguseiks eksitavaiks
sambaiks.

Lõpuks pean vastu vaidlema ka veel sellele Vasso
Silla väitele, et eesti luule senine viletsus tuleb tema arva-
tes väärist värsiehituse printsiibist, nimelt aktsentueeri-
vast meetrumist; vaja ainult aktsentueeriva meetrumi ase-
mele võtta tema soovitatud kvantiteeriv, ja eesti luuletajad
hakkavad korruga tootma suurepäraseid ja säravaid luule-
tusi. Ei, luuletuste väärtus ja ilu oleneb peasjalikult luu-
letaja hingest (kuhu kuulub iseloom, tundlus, mõistus,
haridus, maitse) ja sellekohasest eriandest, ja ainult teata-
val määral ka keelelisest materjalist. Ka aktsentueerivas,
koguni just aktsentueerivas meetrumis võidaks meil kirju-
tada imeväärseid luuletusi, kui oleks neid, kes kirjutaksid.

Iseasi on meie vana rahvalaulu värsiehitus. See põhjeneb
teatava määraní kvantiteerivas meetrumis, ja selle iseärasus
on, et värsirõhud teatavais tingimuses satuvad muidu rõhuta
silpidele, millest järgnebki skandeerimise vajadus. Rahva-
laulu-värss oma puhtal kujul on huvitav ja peen, ja seda
tarvitatagu meil niisugusena. Meie senist kunstluule värsi-
ehitust selle põhjal Vasso Silla plaani järele üld-põhimõttes

ümber ehitada aga ei ole põhjust ega mõtet. Vasso Silla skeemi võiks rohkemalt tarvitada mingi erandjuhtumusena mõnes üksikus luuletuses, kuid üldmaksvust ei või sellele kuidagi lubada.

Joh. Aavik.

Eesti ajaloo-kirjandus aastail 1918—1922.

3

Pilgu Põhja-Eesti arstiasjandusse heita lubab Dr. med. Isidorus Brennsohn'i „Die Aerzte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zur Gegenwart“ (ilmunud Riias 1922. a.; 550 lhk.). Raamat sisaldab peale biograafilise leksikoni ka sissejuhatuse arstiasjandusest Põhja-Eestis vanemal ajal. Tööks on autoril üsna arvurikas kirjandus ja Tallinna linna arhiiv olnud. Ka ajaloolane tunneb loomulikult huvi selle vastu, kuidas vanemal ajal lugu oli rahva tervisehoiuga, missugune oli arstlik personaal, haigemajad, apteegid jne., kuidas epideemiatega vastu võideldi jne. Seda võimaldab käesolev teos, ja sellest seisukohast on see raamat tähelepanuvääriline ka puht ajaloo-kirjanduse ülevaates.

Ka allikate väljaandmist on jätkatud. Seni on allikate väljaandmisel suured teened olnud Friedrich Georg von Bunge'l, kes 1853. aastal alustas „Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch'i“ väljaandmist, mida pärast on jätkanud H. Hildebrand, Philipp Schwartz, Leonid Arbusow ja A. v. Bulmerincq. Vana-Liivimaa seisustepäevade otsused „Akten und Recesse der Livländischen Ständetage“ on välja annud Stavenhagen ja L. Arbusow. Palju huvitavat materjali leidub ka v. Toll'i, v. Bunge, Pabst'i ja Ph. Schwartz'i poolt väljaantud „Est- und Livländische Brieflade's“. Välja on antud veel kroonikaid nii kogu- kui ka üksikväljaannetes. Senini ilmunud allikate kogu käsitab peaaesjaliselt ordu-aega; avaldatud allikate hulk, mis hilisemaid aegu käsitaks, on võrdlemisi väike. Orduaja uurimist võimaldub ka Hermann von Bruiningk'i ja Nicolaus Busch'i „Livländische Güterurkunden“, millest esimene osa juba 1908. a. Riias ilmus. Pärastpoole on seda tööd jätkatud, ja nüüd on sama Hermann von Bruiningk'i toimetusel 1922. a. ilmuma hakanud samade allikate kogu-väljaande teine

anne. Selle väljaande ilmumise on võimaldanud Läti Haridusministeeriumi vastutulek ja rahaline toetus. Teine anne on üksikute vihkudena ilmuma hakanud. Allikate väljaannetest mainida tuleb ka Ungern-Sternbergi suguvõsa kohta käivate materjalide avaldamise jätkamist. Need on 1922. aastal Dessaus ilmunud vabahärra cand. jur. Paul von Ungern-Sternberg'i poolt, kes perekonna ülesandel on täiendanud neid vabahärra Rudolf von Ungern-Sternbergi poolt autentilistest allikatest kogutud materjalisid Ungern-Sternbergi suguvõsa üle („Nachrichten über das Geschlecht Ungern-Sternberg“). Nüüd on ilmunud teine lisa („Nachtrag II zu den Urkunden. Urkunden bis zum J. 1714“) varemalt avaldatud põhidokumentidele (VIII + 221 lhk.). Dokumentide tarvitamist hõlbustavad kaasalisatud isikute- ja koharegister. Aadli-perekondade ajaloo kohta käiv materjal on iseäranis kaugemas minevikus tarvilik nii mitmes suhtes: neis leidub materjali kohanime uurimiseks, aineid mõisa-majapidamisest, talupoegade müümisest, paran-duse-õigusest jne. Nii siis huvitavad need materjalid ka ajaloolast. Käesolevagi seeria korral on meil tegemist analoogilise väärtusega ainega.

Rõõmustav nähtus on see, et Balthasar Russowi kroonika laiemale ringkonnale kättesaadavaks ja koolidele tarvitatavaks seega on tehtud, et temast Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel on ilmunud K. Leetberg'i eestikeelne tõlge. Tõlge ilmus Tartus aastal 1920/1921 kahes osas Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo-toimkonna toimetuste all nr. I-a (107 lhk.) ja I-b (174 lhk.). Tõlke tarvitamine koolides on selle läbi hõlbustatud, et aine on üksikutesse peatükkidesse jagatud. Tõlge ise kannatab üksikute eksimiste ja puuduste all, mis muidugi võib segada selle tähtsa allika tsiteerimist teaduslikkudes töödes, kuna see koolis õppimisel takistuseks ei või olla. K. Leetberg on, tarvitades osalt vanemat ja osalt rahvapärast keelt, püüdnud tõlkele anda arhailisema ilme. Stiililiselt vahest kõige paremini oleks tõlge ainult siis õnnestunud, kui ta Lõuna-Eesti murdel oleks sündinud, sest kirjakeelel puudub see primitiivne, arenematu, abitu, teinekord koloriitne ilme, nagu see omane tookordsele meie maal tarvitusel olnud alasaksa murdele. Raamatu puuduseks tuleb pida-da, et teksti kohta igasugused seletused puuduvad, mis tema tarvitamist muidugi raskendavad.

Allikate väljaannete hulka suurendab ka „Odamehe“ kirjastuse poolt väljaantud Eesti ajaloo arhiiv, millest senini

kaks esimest vihku on ilmunud. Mõlemad neist vihkudest, mille tähtsamad osad enne eribrošüüris avaldamist Eesti Kirjanduses ilmusid, on A. Kruusberg'i poolt korraldatud ja mõlemad puudutavad lähemat minevikku. Esimene neist „Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga“ (ilmunud Tartus 1921, 74 + 6 lhk.) sisaldab senini üldsusele tundmatuid Grenzsteini salakaebusi tollaegsele Vene siseministrile ja põllutöö-ministrile „Postimehe“ ja tollaegse tsensori Jõgeveri peale, peale selle üksikuid fragmente Grenzsteini kirjadest. Avaldatud dokumentidele on juurde lisatud korraldaja A. Kruusberg'i poolt eessõna, ääremärkuste ja väljavõtete näol Grenzsteini surma puhul ilmunud kirjutustest. A. Kruusbergile võiks teha mõned märkused nende publitsistiliste ütluste pärast, mis ta enesele sissejuhatavas osas on lubanud, mis aga mitte sallitavad ei ole niisugusel korral, kui teos teaduslikkuse peale pretendeerib.

Teine A. Kruusbergi poolt korraldatud vihk „Venestamise tulekul. Mälestused ja dokumendid“ (ilmunud „Odamehe“ kirjastusel Tartus 1922. a.) sisaldab kaunis huvitavaid killukesi meie lähemast minevikust. Autor on tänuväärt lisa meie lähema mineviku uurimisele toonud. Kaunis tundmatuks on jäänud kuni viimase ajani mitmesugused eesti rahvusliku liikumise vastu meie vastaste, baltlaste, leeris sepihitsetud nurjatused; kuid käesolevas vihkus on sellest nii mõndagi päevavalgele toodud. Kahju ainult, et ained liiga fragmentaarselt siit-sealt kokku on võetud, nii et raamatukesel terviku iseloom puudub.

Allikakirjanduse hulka tuleb arvata ka hiljuti ilmunud Marta Lepp'a memuaarid „1905. a. revolutsiooniline romantika. Mälestused I“ („Noor-Eesti“ kirjastus, Tartus 1922, 110 lhk.). Autor jutustab selles isiklikkudest elamustest, muljetest, mis ta kui 1905. a. revolutsiooni tegelane saanud tolle-aegsest põrandalusest revolutsioonilisest ilmast, üksikutest, tegelastest, sündmustest enestest ja muljetest, mis talle jäänud maalt välja Siberisse saatmisel. Raamatu stiil on lugemisel meeldiv, kaasakiskuvgi. Ka on autor katsunud nähtuste hindamisel võrdlemisi erapooletu olla. Raamatu peavaartus on isiklikkude muljete ja elamuste edasiandmisel, kuna see osa, mis nähtusi hindab, võrdlemisi kahvatu on.

Eesti iseseisvuse võitluse tähtsama tegelase, kadunud Jaan Poska memuaaridest on osa avaldatud „Jaan Poska Päevaraamat Pariisi rahukonverentsilt“, millele juurde on lisatud Eduard Laamani järelsõna

„Eesti välissaatkond ja Pariisi rahukonverents (Kirjastus „Vaba Maa“, Tallinnas 1921, 96 lhk.). Jaan Poska päeva- raamatul, mille autor meie iseseisvuse eest võitlevate diplomaatiliste tegelaste hulgas tähtsamal kohal oli, on kahtlemata suur tähtsus meie iseseisvuse ajaloo uurimisel. See näitab, missugustes rasketes oludes ja tingimustes meie välisesindusel tuli esinduda, kui suured takistused olid olemas Eesti iseseisvuse mõtte teostamisel, mis nende memuaaride autor ise on tunnud, jne. Sellest seisukohast vaadeldes tuleb Poska mälestuste avaldamist aina tervitada.

Balti ajaloo-käsiraamatutest, mis mainitud ajal ilmunud, peab esimesel kohal nimetama L. Arbusow'i „Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands“, millest on ilmunud neljas parandatud trükk Leonid Arbusowi poja L. Arbusow jun. hoolitsusel isa poolt järelejäädud paberite najal (Riga 1918, VII + 372 lhk. + 1 kaart). Selles raamatus on antud Balti ajaloo peajooned sellel kujul, nagu neid valgustab Balti saksa ajaloo-kirjandus. See teos on sündsam käsiraamatuks kui õppeabinõuk. Tema kui käsiraamatu väärtust aitavad tõsta hoolikalt kokkuseatud tabelid paavstide, Saksa keisrite ja kuningate, samuti Daani, Poola, Rootsi kuningate, Vene suurvürstide ja tsaaride, Saksa ordu kõrgemeistrite, Liivimaa ordu-meistrite, piiskoppide, Rootsi ja Vene kindralkuberneride jne. nimede, valitsuse- ja tegevuseaja kronoloogilise ära- tähendamiseega. Ka on raamatus ära tarvitatud uuemaid uurimusi. Eesti seisukohalt raamatu tarvitamisel on muidugi arvesse võetavad tema saksa vaatekohad ja arusaamised, iseäranis maa poliitilise ja sotsiaalse ajaloo alal.

Käsiraamatute hulka võiks arvata ka Karl von Loewis of Menar'i poolt kokkuseatud ja Riia Ajaloo- ja Muist- suseseltsi poolt läinud aastal väljaantud „B u r g e n l e x i c o n f ü r A l t - L i v l a n d“ (Riga, 1922, 129 + 55 lhk.). Raamatu pea-osa käsitab Vana-Liivimaa muinasaegseid maalinnu ja Vana-Liivimaa keskaja kivikindlusi, kantse ning linnu jne. kui rahalöömis-paiku. Seda raamatu pea-osa illustreerivad lisas toodud 24 plaani ja 56 vaadet nii maalinnadest kui ka keskaja lossidest ja linnadest. Raamat on tarvilik ise- äranis neile, kes soovivad saada teateid kodumaa maalinna- dest ja keskaja kindlustest. On antud mõnevõrra teateid maalinnade nimedest, nende asukohtadest. Võrdlemisi täielisem on see osa raamatust, mis käsitab keskaja kind- lusi; siin on tähestiku järele üles loetud Vana-Liivimaa lossid, kantsid jne., hädapärased ajaloolised andmedki antud. Iseäranis hea on see, et literatuur on ära näidatud.

Kuid see ei ole iga kord täielik: segaste aegade tõttu on autorile nii mõnedki uuemad sellekohased uurimused tundmatuks jäänud; täiesti teadmatuks on jäänud talle eestikeelne kirjandus. Ka on autor Eesti maalinnade nimedes eksinud, eksiviisil sama maalinna mitu korda nimetanud. Ei või leppida sellegagi, kuidas autor Eesti maalinnade nimesid kirjutab, nimelt õigekirjutuslikult ebajärjekindel, ebaloogiline ja vigane olles. Põhjuseks on muidugi see, et autor neid nimesid säärasel vigasel viisil on leidnud sellekohases saksakeelses teaduslikus kirjanduses. Põhjust on muidugi ainult neid vanu maalinnade nimesid, mis vanemal ajal meie maal ette tulnud ja mille nimed uue ajal kas muutunud või missuguste maalinnade olemasolust jäänused või rahva traditsiooni vaikib, nii kirjutada, kuid nad allikates ette tulevad, olgugi vääristatud või võõrastatud kujul; nii ei tohiks aga talitada nende maalinnadega, mille nimed nüüd edasi eksisteeruvad ja mille olemasolu tunnustavad jäänused ning jäänuseid toetav rahva traditsioon. Ühtlasi ei saa leppida sellega, et autor pealkirja alla „Muinasaja puust vallikindlused“ on mahutanud muinasaja Eesti maalinnasid, näit. saarte omi, sest nagu väga hästi teada, olid üsna paljude Eesti maalinnade müürid kas põld-, kivimurdude jne. kividest ja ainult nende rindkantsid puust. Asjatu on siis ka linnade nimede seletamise hüpoteeside mainimine, kui neist ära jäetakse võrdlemisi enam põhjendatud hüpoteesid, nagu Narva nime seletamisel. Säärastel juhtumistel on meil tegemist vist küll sellega, et autor ei ole kirjandust täies ulatuses tunnud.

Peatume vähe ka teoste juures, mis viimaste aastakümnete Eesti elu käsitavad. Siin on peateened Hans Kruus'il. Raamatukeses „Linn ja küla“ („Noor-Eesti“ kirjastus, Tartus 1920, 108 lhk.) iseloomustab autor linna ja küla arenemist ja vahetõrka Eestis viimastel aastakümnetel, mil Eesti rahvuslik elu suurema hooga edenema hakkas; näidatud on kirjanduses tuntud statistiliste andmete najal, kuidas linnade elanikkude arv on kasvanud, puudutatud on linnade kasvavat kultuurilist mõju, linna ja küla osa Eesti ideoloogias ja kirjanduses. Arvesse võetud on linna ja küla arenemisel peaaegselt rahvuskultuuriline moment. Raamat on üldiselt kaunis korda läinud. Mõnesuguseid kahtlusi tekitab see, kui autor näib linnaga ühendada püüdyat kirjandusliku stiili ja psühholoogilise aine suuremaid väärtusi. Raske on uskuda, et see iga kord nii on. Aine ja kirjandusliku stiili väärtused tõusevad kultuuriga üldse, kas neid väärtusi peaaegselt linna arvele

võib panna, on raske ütelda. Näitusi, mis autori arvamisega kokkukõlas ei ole, on võimalik antiiksest ja Lääne-Euroopa kirjandusest tuua. Ka on tarvis teinekord ettevaatlik olla moodsate ideeliste vaatekohtade vastuvõtmisel ja nende abiga nähtuste hindamisel. Kuid siiski on see raamat üldiselt leidlik ja siis ka sisu poolest positiivne.

Sama autori „Ja an Tõnisson Eesti kodanluse juhina“ („Odamees“, Tartus 1921, 113 lhk.) põhjeneb sellekohase materjali, nagu „Postimehe“ juhtkirjade jne. tundmisel ja puudutab Tõnissoni vahekorda Balti saksluse, Vene riikluse ja valitsusega, näidates ka, missugune osa Tõnissonil Eesti kodanluse majanduslikul kindlustamisel ja mis osa tal kui Eesti rahvosluse ideoloogil on olnud. Autor on püüdnud võimalikult erapooletu olla ja selle tõttu on nii mõnigi otsus õnnestunud.

Võrreldes eelmiste teostega on autor vähem vaeva näinud oma teose kallal „Saksa okupatsioon Eestis“ („Odamehe“ kirjastus, Tartus MCMXX, 175 lhk.). Seda on autor isegi konstateerinud raamatu eessõnas. Kõige pealt ei ole ta temast mitte olenevatel põhjustel kõiki materjale tarvitada saanud ja ka sündmused ise on nii lähedal olnud, et neid raske on täiesti piisavalt ja objektiivselt hinnata ning näha. Siiski ei puudu ka sel ülevaatel esialgu oma väärtus teiste ülevaadete puudumisel. Ei tahaks leppida küll sellega, kui autor püüab iseäranis toonitada tööliste kannatusi okupatsiooni ajal, sest ka haritlaste kannatused, iseäranis nende omad, kel eesti rahvuse saatus hingeliselt lähedal oli, ei olnud sugugi väikesed. Vahest ikkagi kõige enam hingeliselt kannatas just see enam arenenud osa rahvast.

Üks kõige väärtuslikumatest viimase aja ülevaadetest on Eduard Laaman'i „Eesti lahkumine Vene riigist“ („Varrak“, Tallinnas 1921, 136 lhk.), kus puudutatakse eesti rahva vabanemist Vene riigist, käsitades sellele vabanemisele vastutõotavaid ja kaasa-aitavaid mõjusid. Ülevaade põhjeneb laialisel materjalide, iseäranis publitsistilise ainekliku tundmisel. Materjalid on hoolikalt läbi kaalutud, analüseeritud ja sünteesid ettevaatlikult ja kainelt tehtud. Raamat on väga soovitatav meie kõige lähema mineviku tundmaõppimisel.

Loomulik, et uuemas kirjanduses on käsitatud ka meie vabadusesõda. Puudub veel üldine põhjalisem kogu sündmustekäiku puudutav teos; see on ka arusaadav, — eeltööd on alles käsil: materjalid ei ole veel koos ja nende läbitöötamine ei ole veel saanud algadagi. See töö tuleb

enne teha, kui täielisem vabadusesõja ajaloo kirjutamine ette võetakse. See nõuab aega, tööd ja kõige pealt töötajaid. Kõige pealt võidakse siin oodata muidugi lähemaid ülevaateid, üksikute väe-osade, üksikute operatsioonide ajalugusid ja memuaare.

Kõige pealt puudutaksin siin teoseid, mis sõda langesvehriga puudutavad. Sellest on huvitatud olnud ka meie tollekordsed vastased, ja just langeswehri juht v. d. Goltz, kes oma raamatus „Meine Sendung in Finnland und in Baltikum“ (Verlag von K. F. Koehler, Leipzig 1920, 312 lhk.) käsitab üldse sakslaste kavatsusi ja tegevust Idas, eriti Kuramaal ja Liivimaal, kus saksa kavatsused neid kokkupõrkele viisid Eesti Vabariigiga. Raamatu väärtus esineb muu seas selles, et autor vahel avalikult, mitte aga iga kord, Saksa kavatsustest kõneleb.

Eestikeelne J. P. Põpuu „Sõda Langeswehriiga“ (Tallinna Eesti Kirjastuseühisuse kirjastus, Tallinnas 1921, 67 lhk., ühes kaardiga) annab üldise selge kujutuse sellest, kuidas operatsioon algas ja kuidas operatsioon ise õnnestus.

Ka Eesti Vabadussõja tegelane J. Pitka on avaldanud oma memuaarid „Minu sõjamälestused suure ilmasõja algusest Eesti vabadussõja lõpuni“ (Tallinna Eesti Kirjastuseühisuse kirjastus, 1921, 237 lhk.), mis huvitavaid mälestusi sisaldab ja missugune teos on seda tähelepanemisväärtisem, et autor ise vabadussõjast algusest peale energiliselt organiseerides ja mereoperatsioone — dessantide juhtides osa on võtnud.

Senini on õige vähe ilmunud kirjandust, mis sisaldaks üksikute vabadussõjast osavõtnud väe-osade ajalugu ja vabadussõjas tegevuses olnud isikute mälestusi, muljeid jne. Nagu tuttav, on ilmunud ainult 9. polgu ajalugu. Soome Põhjapõlvade tegevusest ühes isiklike autori muljetega annab ülevaate J. E. Sainio „Pohjan pojat Virossa“ (kustannusosakeyhtio „Otava“, 1919, 199 lhk.). Soomes on ilmunud ka selle väe-osa juhataja ooberst Kalmi ülevaate väe-osa tegevusest, kuid isiklikult ei ole ma seda raamatut senini lugeda saanud.

Tervet vabadusevõitlust puudutab ülevaatlikult hiljuti ilmunud Jakob Albrehti teos „Leheküljed vabadussõjast“ (o.-ü. „Noor Eesti“ kirjastus, Tartus 1922, 141 lhk.). Raamat sisaldab kirjeldusi ja autori isiklike muljeid. Vabadussõja käik on käsitatud episoodiliselt, arvesse võetud on võitluse peamomendid. Puudutatud on ka Eesti sõjalaevastiku osa vabadussõjas. See lühike, episoodiline ülevaade võib esialgu mõnevõrra sõja-ülevaate ülesannet

täita, kuni ilmuvad põhjalikumad uurimused, millede eelduseks on muidugi avaram materjalide tarvitamine, kui seda käesoleva teose autoril on olnud. Nii perspektiivi kui ka sündmuste üksikasju on siis muidugi tarvis sügavamalt jälgida. Esialgu võib raamatut täiesti soovitada, iseäranis veel neile, kel pedagoogilistel sihtidel on tarvis vabaduse sõjast ülevaadet saada.

Pilku tagasi heites näeme, et mitte terve kodumaa ajaloo uurimus ei ole ühte viisi lisa saanud a. 1918—1922. Kõige ulatavamaks uurimuseks tuleb pidada Leonid Arbusowi „Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland“, mis sellega siis. mõõduandvaks monograafiliseks uurimuseks on reformatsiooni aja kohta, käsitades seda poliitiliselt ja kultuuriliselt. Verner Tavastjerna suur teos „Pohjoismaiden viisi kolmatta vuotinen sota“ on 1570.—1590. a. poliitilisi ja sõjaolusid valgustav, kuna Fr. Westling'i ja Lundströmi uurimused meie kiriklike olude ja vaimliku hariduse olusid 16. aastasaja teisel ja 17. aastasaja esimesel poolel ja keskel puudutavad. Iseäranis kiriku- ja rahva vaimu- elü puudutavates teostes tundub endiste Balti saksa uurimustega võrreldes vabam seisukoht. Suur tähtsus on ka rootsi uurija Almquist'i teosel, „Den civila lokalförvaltningen Sverige 1523—1630“ selles osas, mis meie kodumaad puudutab.

Võrdlemisi suure huviga on jälitud ka 19. aastasaja lõppu ja 20. aastasaja algust; on avaldatud allikaid ja ülevaateid, kuna suurema ulatusega uurimistöid sellest ajast veel olemas ei ole.

(Lõpp.)

H. Sepp.

Suburgi perekond.

Kirjutanud Lilli Suburg.

4

VII.

Elukoht ja aeg on ka paar elukorra arenemise peatingimustest. Nii oli ka tolle-aegne mäeltnõisa elu-olu mõisarentniku olemasolemise peavedruks ja vinnapuuks. Nimelt see vahekord, mis härraste ja rentnikupaari vahel valitses. Ülemalt poolt usaldus ja lugupidamine, teiselt poolt truudus ja õiglane võõra varaga ümberkäimine. Mäelt võttis rentniku abikaasa eeskujuga ka majatalituse korras-

pidamiseks, kusjuures ta mõnes asjas peagi mäelt peremamslist ettegi tõttas. Nii oli lugu nimelt piima-aitadega, mis teineteise kõrval seisid. Neisse oli mõisaproua korra üle läve sisse vaadanud ja küsimisega karjanaise poole pööranud: „Kuidas tuleb see, et rentniku aidas kõik nii uus, nii valge paistab, nagu oleksid ait ja piimanõud alles eile tarvitusele võetud, kuna meie aidas kõik nii hall, nii tume ja vana välja näeb?“ — „Ja, vaadake, proua,“ seletanud karjanaine, „see tuleb sellest, et meie piimapütid igapäev hautakse ja liivaga puhtaks küüritakse, põrand, riulid ja lauapealsed igapäev niiske lapiga üle pühitakse, mitte üht piima- ega kooretilka kuhugi maha ei tohi jääda, proua aidas aga vist nii suure hoolega ei puhastata ega koristata.“ — Muidugi sünnitas säärane seletus mäeltpere pool palju paksu verd. Mida mõnusamaks ja kaunimaks Suburgide elukord muutus, seda lopsakamalt kasvas mäel ka kadedus.

Nimelt ei jõudnud peremamsel ja toatüdrukud seda sallida, et rentniku lastega mäel nii armsasti ümber käidi, neid sakste lastega mõnikord nagu ühe pulga peale seati. Ja kogunigi vastumeelt oli neile see „proua rumal mood“, et ta, kui tal metslindude liha rohkesti juhtus olema, sellest osa ikka rentnikkudelegi jagas. Muidugi saatsid ka Suburgid iga kord, kui nad kalu püüdsid — keda jões nii rohkesti oli — sakstele ikka kõige suuremad ja paremad kalad, vahel ka värsket loomaliha, kui härrastel just ei juhtunud olema. — Sügiseti said rentnikud mõisa aiast ka veel vakatäied õunu kuivatamiseks ja marju, kui palju süda kutsus.

Ka mujalt poolt juhtus selle perekondliku elu arenemiseks õnnelik aeg olema. Seal oli näituseks suure jõe jahuveski kõrval ka suur vaseveski. Selle veski peal oli väljamaalt osav vasetöö-meister, suure perekonnaga. Ta oli raha poolest kaunis kehv mees, tasus suure mõisa rentnikule oma vilja ja muu toidukraami arveid parema meelega ikka oma vasetööga kui rahaga. Sel teel täitus mamma köök igasuuruste vask-katelde, kastrulite ja pudingija koogivormidega, isegi kohvi-kannud ja -masin kui ka teemasin ei puudunud seal. Aga ka puhvetikapp toas ei jäänud tühjalt seisma. Sinna kogunesid aegamööda taldrikute kui ka kohvi- ja teeserviisid, kõiksuguste supi- ja praevaagnate virnad jne. Ja et proua Sieck papale nõu oli annud, ta peaks ometigi oma abikaasale jõuludeks ja sünnipäevadeks ikka paar hõbelusikat kinkima, sedaviisi korjavad see enesele viimaks kauni hõbevara, siis käiski papa selle nõu-

ande järele. Ta ei kinkinud aga mitte ainult lusikaid, vaid ka muud hõbe-lauakraami. Ka meie, kaks linna-koolilast, aitasime omalt poolt selleks ligi, et meie maja elu, soe kodupesa ikka mõnusamaks, ikka kaunimaks kasvas. Meie tõime linnast ilusaid näputöösid koju. Sel ajal olid lõngade ja pärlitega väljaõmblused õitsel. Õmblesime siis meiegi oma lõnga- ja pärlimustrid peale, kuhu nad aga vähegi passisid. Seal kirjasime papa kirjutuselauakraami, ta raha- ja tubakakoti ära; isegi toreda kasukavöö, mis oma hõbepandla ja peene šaffianinaha-woodriga 25 rubla tuli maksuma, sai ta üheks jõuluks. Mammale toodi ilusate mustritega käekotte, bubinetist, lõngaga sissetõmmatud mustritega tanusid ja kraesid; ka ühe suure fileerätiku sai ta. Papa muretses ka tublide ja ilusate sõiduriistade eest; meil olid küll kummiga, küll lahtised vankrid suveks, küll kummiga, küll lahtised saanid talveks. Meid kaht viidi enamasti ikka kahehobuse-sõiduriistaga, vahel umbsel talvel ka kolmehobuse-saaniga linna.

Meile kahele ehitati, just mamma suure magamistoa kohale, kus ta oma väiksemate lastega magas, pööningule ilus kahe aknaga tuba ühes seal kõrval oleva ruumiga riiete ja pesukausside jaoks. Selles toas olid peale voodite, mis alati lumivalgete tekkidega kaetud, sohva laua ja toolidega, suur laest maani ulatuv peegel ja viimaks ka veel klaver. Ka peremamsel magas meiega seal ühes. Viimane enne minu kojutulekut koolist oli üsna kauni haridusega, kena noor tüdruk, võis kogunigi meie nooremaid õekesi lugemises ja kirjutamises harjutada. Ta sõbrustas aga ka mäelt-peremamsli ja toatüdrukutega, mis noore neiu kohta ju päris loomulik oli, aga siiski ka mõnda tülinat — „klatsi“-juttude läbi tõi.

Tulid härrastele külalised, naabruse mõisnikud oma teenritega, pidasid teenijadki oma pallisid. Nendele pidudele kutsuti ka rentniku peremamsel. Korra tuldi ka „Lillit“ pidule paluma. Aga mamma vastas: „Mis teeb laps teie täiskasvanud noorte inimeste seas? Teda pole sinna tarvis.“ — „Aga ta käib ometigi ka pühade aegu teispool teie oma pere seas mängusid tegemas.“ — „Noh, see on koguni teine lugu: siin on kõik mu oma silma all.“ — Sellest tõusis suur jutt, kui uhkeks rentniku-„saksad“ endid hakkavat pidama, mäelt teenrid ei kõlbavat neile enam jne. Tänu aga mammale, et ta mind kõigi teenrite lõõpimiste ja tooreste naljade eest kõrvale hoidis.

Meie oma perega oli ka tõesti hoopis teine lugu. Sel ajal hakati mõisas mitmesuguseid lõbusaid ringmängusid

mängima — kas ka taludes peale vana moodi rahvamängude, ei tea ma. Kirikukõrtsis juhtus tubli kõrtsimees viisaka abikaasaga olema. See paar kasvatas oma lapsi ka jõudu mööda paremini, kui teised kõrtsirentnikud seda tegid. Feldbachi tütreid õppisid õmblema, mis tol ajal mitte nii igapäevane asi ei olnud kui nüüd, kus iga karja-Mann õmblusekoolis käib. Vanem poeg Johann õppis linnas peeneks kingsepaks, sealjuures muidugi ka saksa keele selgeks. Ja tema oli osav mängulaulude ümberpanija. Ta tõlkis kõik sel ajal sakste ringkondades moodis olevad mängulaulud „maakeelde“ ümber ja õpetas, nimelt meie perele, ka nende viisid kätte. Nii mängiti meil, teispoole: Eile õhtu nägin sind (Gestern Abend sah ich dich unter einer Linde), Lähme kaeru lõikama (Wir wollen d. Hafer schneiden), Oh ma vaene võõral maal, Haljas hein, haljas hein (Grünes Gras), Hanevaras (Gänседieb) jne. — Poisid said pühadeks ankru toopõlut, millest vaevalt võis purju saada. Kui siis kõik teispoole puhast ja korras oli, lubati meidki sinna pere sekka mängima minna. Ja imelik, kui viisakalt endid siis kõik poisid ja tüdrukud üleval pidasid!

Kuulsin korra üht kahekõnet pealt, mis mamma kohta käis. Peremamsel kaebas ühele kupjanaisele: „Ta on küll vali ja kare oma sõnadega ja mis ta korra ütelnud, sellest ei võta ta mitte kriipsu väärtki enam tagasi.“ — „Noh,“ vastas teine vabandades, „muidu ei saaks ta ju ka seda suurt peret ja talitust korras pidada.“ Õigus oli vist mõlemail.

Aga moonakad ja teised mõisa küljes rippuvad vaesed kiitsid „Suburgi-mammad“ tõsisest südamest. Ta hoolitses nende eest sooja südamega, need leidsid temalt nii haiguste kui teistel häda-aegadel alati nõu ja ka toetust, niipalju kui tal vähegi võimalik oli anda.

Ka papa küljes rippus ta pere südamega. Seal jagati nimelt igale poisile teenistuse alustusel ta hobune selle riistadega, töövanker, regi, kirves, labidas, reha jne. kätte ja pandi kirja üles. Igal jüripäeval vaadati siis asjad üle ja mis puudus, selle hind pidi poisi palgast maha arvatama. Ometi kuulsin, kuidas üks poiss, kel ohjad, kirves ja ei tea mis veel puruks olid läinud või kadunuks jäänud, kiitis, teist kartjat trööstides: „Oh, ära karda, tema pole veel kellelgi palgast krossigi maha võtnud. Saad uued ohjad, või mis sul tarvis, ja asi sellega. Kirjas seisku mis tahes.“

Mis siin eespool olen kirjeldanud, olid Suburgide perekondliku elukorra valguseküljed tema mõisarentniku-ajajärgus. Seal hakkas aga ka varjusid saatuse tumedast

rüpest üles tõusma, küll härraste pere kadeduse ja kiusu, küll — need olid need kõige tumedamad — joomahaiguse võimul.

Vaene tiisikusehaige lesk mõisaproua ei jõudnud oma ukسلävest kaugemale vaadata. Ta usaldas Suburgisid küll oma kadunud mehe seletuse kui ka vöormündri-härrade kiituse järele, ometi oli ta kõige ligema, teda ravitseva tüdrukuga Maia sõnal ikka kõige suurem mõju proua mõtete peale.

Sakstel oli oma 12 piimalehma, sõiduhobused, nuumsead, aga põhku, kaeru ja muud vilja nende loomade ülespidamiseks pidi rentnik andma, siis ka inimeste jaoks küll rukki-, küll püülijahu. Ka oma nuumhäregade karjast, umbes 40-st, pidi ta ühe sakste jaoks andma. Muidugi arvati kõik see, mis saksad tarvitasid, rendist maha. Korraga kutsuti mamma mäele proua juurde. „Tahtsin teilt, armas Suburg, küsida, miks teie meile nüüd halvemat rukkipüülijahu annate, kui teie ise pruugite. Teil olla nii ilus valge peenike leib kui sai, kuna meil üsna must ja „klints“ leib on.“ — „Kuidas see võib olla, proua: meil on üsna ühe headusega jahud. Seal peab küll vist leivategijal süüd olema,“ ütleb mamma. — „Kuidas? minu köögi-Mari, minu igavene leivategija, ei ole ometigi mitte korraga rumalamaks läinud?“ — „Seda küll mitte, aga ei tea, mis leivategemisel on juhtunud ette tulema, mis leiba on rikkunud. Palun, et proua mulle lubaks, et ma oma köögitüdrukuga siia toaksin, et tema korra neist jahudest, mis proual, siin leiba teeks.“ — „Oh, see pahandaks mu Marit.“ — „Aga ka mina ei või seda suurt süüdi oma peale võtta, nagu oleksime meie prouale hakanud halvemat jahu andma kui enne.“ — Proua pidi järele andma. Rentniku köögitüdruk tuli mäele ja tegi sakstele nende jahust kõige parema peenikese leiva. Proua jäi rahule, aga Maia ja Mari süda pakitsesid kättetasumis-himust.

Leiti veel üks nõu, kuidas ehk Suburgisid saaks täitsa kukutada. Mõisa kirjutaja, kes mõisat oma kätte ihaldas saada, heitis tüdrukute nõusse. Rentniku kontrahti oli muu seas üles tähendatud, kui palju veiseid ta iga aasta juurde pidi kasvatama ja et ta mõisa helveetsia tõugu karja mitte taluloomade tõuga ei tohtinud segada. Seal leidsid nüüd kirjutaja-härra A. kui ka Maia ja Mari, et mõisa kari olevat halvenenud, lehmad karused ja vasikad kangus, — muidugi talupoegade käest mõisavasikate vastu kokku vaetatud. Mis oli sellele prouale, kes ise oma silmaga ialgi midagi nägema ei saanud minna, viga ei tea mis jamsitusi

ette luisata. Ometi olid targad ära unustanud võõrmündrihärрад, kellede peale pea-süürõhk langes, — miks ei olnud nad hoolsamini karja järele vaadanud.

Oi mis imenali nüüd sellest tervest valekupatusest välja kasvas! Proua kirjutas asjast „Taali härrale“, see kutsus Ensu ja Nabesti härrad ühes nende prouadega üheks ilusaks maikuu-päevaks Vändra mõisa kokku. Rentnikule anti käsk, ta tehku prouadele korra see heameel ja lasku oma terve kari, ka õhvakud ja vasikad, mõisa suure trepi eest lõõgades mööda talutada. Rentnikupaari pead löid aurama: kuidas niisugust imelikku pärimist täita? Viimati leiti nõu: kutsuti töökella abil terve meespere põldudelt, tüdrukud igast töörukast kokku ja pandi suurepärase elajate rongikäik toime. Eesotsas sammusid suured mõirgajad pullid, igaüks kahe mehe vahel, siis tulid lehmad paarikaupa, poistest ja tüdrukutest lõõgapidi juhitud, niisamuti ka õhvakud; kõige naljakamad olid aga tublid vasikad, kes lõõgasid ei sallinud — nad hüppasid ning kargasid ja vintsutasid oma hoidjaid sinna ja tänna. Saksad naersid ja imetlesid selle libedakarvalise tubli täisverd helveetsia tõugu karja üle — kuni viimase üleannetu vasikani. „Kas teie oma veiseid igapäev kammite, et nad nii puhtad ja libeda karvaga on?“ küsinud Taali mõisaproua mammalt. „Oh ei, seda aega ei saa, et neid kammida. See tuleb ainult tublist toitmisest ja puhtast põhust, mis loomadele igapäev alla laotatakse,“ seletanud mamma.

Selle peale lubanud proua rentnikkude vastu, et ta enam kõrvapuhujaid ei tahtvat kuulda võtta, nagu ka ta õnnis mees neid ei olevat sallinud.

Suburgi perekond oleks võinud kõigi kadestajate kiuste ju ikkagi edasi elada ja jõukuses kasvada, kui mitte perekonna pea, meie õnnetu isa, aegamööda ikka enam alkoholiorjusesse ei oleks langenud. Öeldakse küll: ega viin ju kellelegi peale ei jookse, kui sa ise ta järele ei ihka. Aga meie isale tikkus ta viinaköögi kaudu tõesti kaela: tema laualt ei tohtinud viinapudelid talved läbi puududa. Ja kus juba joomahimu kangeks on kasvanud, seal närbub vastupanemis-jõud viimaks täitsa. Oh meie vaene isa, keda meie oma pärastiste eluõnnetuste pärast peame süüdistama, oh kõige õnnetum perekond, kelle liikmete eluõnne pörgulakke auruving ära kihvtitab! Olgu sellest edaspidi.

Abikaasa ei jõudnud enam suuri muresid ja vaevasid, mis mehe ajuti päris haiglane olek talle päratu suures majapidamises veel raskemalt kaela veeretab, ära kanda.

Tal' oli peale Karl Theodori veel väike Hans Adolf juurde sündinud ja — üks pudulojus ähvardas veel tulla. Seal pidas ta mehega nõu, kas nad suure mõisa talituse käest ära ei annaks ja parem mingi väiksema koha, kas mõne karjamõisa enesele päriseks ei ostaks, kus nad oma vanadusepäevi rahulikumalt võiksid ära elada. Kui nad kautsjoniraha tagasi saavat, inventari mõisale ka jälle tagasi müüvat, siis võivat nad sellega kokku, mis nad ka Pärnu Schmidt'i kontorisse intressi peale pannud, ikka küll mõnd kohta ostma hakata. Mees ei olnud selle vastu; ta igatses isegi „patuorjusest“, kuidas ta oma joomahaigust nimetas, pääseda. Armastas ta ju oma tublit abikaasat kui ka lapsi tõesti täiest südamest ja oleks neile kõige parema meelega kõige õnnelikuma elu valmistanud, aga — uuristas ise oma olemisega kõikide omaste eluõnne mullapinna alt õõnsaks.

Juhtus ka peagi, et üks ligilähedane väike karjamõisa müüa pakuti. Vanemad sõitsid sinna, vaatasid järele, kuulasid hinna ja muud tingimused ära ja võtsid nõuks selle mõisakese ära osta. Tahtsid aga enne veel prouaga selle üle rääkida. Läksid prouaga asja üle kõnelema. Proua sai selle üle väga ärritatuks. „Teil on veel enam kui kaks rendiaastat ees ja siis tahtsime teile mõisa veel kaheksa aasta peale edasi pakkuda, et teie teda niikaua peaksite, kui noorhärna Tartust ära koju saab tulla, et mõisat oma kätte võtta — kellelegi võõrale ei taha meie teda enam rendile anda.“ Palju pidid Suburgid suure mõisa talituste raskrustest rääkima, oma jõu lõppemisest ja rahulikuma elu järele igatsusest seletama, enne kui proua hakkas järele andma. Aga ühe tingimuse tegi ta siiski ja sellest ei annud ta karvaväärtki järgi: „Kui te siis kogunigi mu mõisat enam oma käes ei taha pidada, siis valige endile Vändra vallast need kõige paremad talukohad ja ostke nad päriseks, aga oma maa pealt ei lase ma teid ära minna. Kui ma seda teeksin, siis keeraks mu õnnis mees ennast veel hauas ümber.“ — „Seda ma küll, proua, ei tee, et ma mõne tubli peremehe tema isaisa kohast välja laseksin ajada, et ise tema asemele elama asuda; ka ei lubaks seda seadus. Ometi, kui proua meid nii hea meelega oma maa peale soovib jätta, siis võin ehk mõned sajad vakamaad metsamaad endale välja otsida, et sinna peale enesele kohta asutada,“ ütles Suburg. Selle ettepanekuga oli proua muidugi väga nõus. Lubas võõrmündri-härradele kui ka pojale, mõisa tulevasele omanikule, sellest teatada. Tegi seda — ja võõrmündri-härrad tulid Vändra mõisa. Suburg oli ka juba Sikana laane otsast metsa raismikuga leidnud, kuhu

ta soovis oma perekonnaga elama asuda. Kohe mõõdeti talle sealt umbes 530 vakamaad kätte, et ta kohe võis majasid ehitama hakata, nii et kahe aasta pärast oma perega uue koha peale võis elama asuda. Tingimused olid väga head: 18 aastat pidi maa tal kultiveerimiseks maksuta käes olema ja ehitusematerjali võis ta metsast niipalju võtta, kui talle vähegi vaja oli. Töömehed saadeti laanele — palke raiuma, raismikku puujuurikatest puhastama jne., jne., kõik suure hea meelega. Ja ükski kaitsevaim ei astunud kauba vahele, hoiatades: Ärge pugege siia metsanurka, haritud seltskonnast nii eemale ära — Sika na kõrtsile nii lähedale! Aegade kestel varitseb teid siin hukatus. Eesti rahvas on ärkamisel iseteadvusele, aga kadedus ja kius, rumaluse järeltulijad, püüavad viina võimul neid, kes elus edusammusid on hakanud astuma, tühjusse tagasi sikutada.

Papal oli ka väike raamatukogu; ta ostis kokku raamatuid, millest ta kõstri Luig'e, Jannseni järeltulija, või mõne muu kaudu teada sai. Nii olid tal Kreutzwaldi „Maailm ja mõnda“, Jannseni „Püssipapa jutud“ ja „Sõnumetooja“, kõik Körberi ja veel teised raamatud, mida ka mina vahetevahel sorisin. Nimelt lugesin ma hea meelega „Sõnumetooja“ juttusid: „Püssipapa juttude“ üle pahandas mamma tihti: „Vaata seda Jannsenit, seda tänamata looma! Körber on ta selleks aidanud teha, mis ta nüüd on, aga tema teeb tast nüüd „Püssipapa“ ja näägutab teda sellega.“ Jannseni upsakusest ja õpetaja Körberi rahva poole hoidmisest kuulsin oma vanemate majas palju kõneldavat, nimelt kui kõster Luig, suure veski rentnik Linde, Kadaka „koolmeister“ Kivimurd meil koos istusid. Seal kuulsin ka viimati seda paha lugu, mis pärast „Käru härra von Ditmar“ õpetajat ära tahtis ajada, kelle ta ometigi ise Väändrasse oli toonud. Lugu oli järgmine:

Tol ajal oli postitalitus kirikumõisas — vist ka teistes kirikumõisates — õpetaja käes. Väändra kaudu käis ka Väändra abikiriku Käru post, mis sel ajal korra nädalas Pärnust ära toodi. Käru mõisal oli ise oma lukus task, mille üks võti linnas postmeistri, teine Käru härra enese käes oli. Körber, kes Karl von Ditmariga koos studeerinud ja sest saadik ta sinasõber oli, tundis sõpra hästi läbi, aimas sakste juttudest, et härradel üksteise vahel mõni poliitiline saladus käimas oli, tundis uudishimu-piina. Kuidas saladust kätte saada? Siin postitaskus oli ta vististi peidus. Noh, mis õpetajal viga pattu teha, tema käes on ju andeksandmis-võimus, taevariigi võti: jätab paradiisi uste taha, keda tahab, saadab igavesele õnnistusele, keda soovib,

olgu ta patt ka veripunane; miks ta siis ka iseennast ei peaks kõige mustemast süüst lunastada võima? Usu aga Jumala poega ja asi korras, ja õpetaja uskus muidugi. — Kuidas ainult postitasku lukk lahti saada? Oot, oot, nõu leitud! Võeti vaha abil võtme-augu mudel. Selle järgi tegi lukusepp ilusa võtme, ja kui Kärü postitask jälle Vändra kirikumõisa toodi, keeras Kõrber luku lahti ja võttis kirjad seest välja. Kuidas kirju ümbrikute seest tasahiljukesi välja ja pärast läbilugemist need jälle nendesse tagasi saada, et lahtivõtmisest aru ei saadaks, see kunst oli juba studentina ära õpitud, — mis siis seal Tartus muidu nii kaua tehti, kui püha sõna kõrval ka ilmlikka tarkusi, millede varal elus edasi võis jõuda, ära ei õpitud! Heakene küll! Kõrber sai tõesti mõisahärrade suure saladuse jälile. Oli aga saladuse kinnipidamises natuke habras — lausus sellest mõne hea sõbra vastu, kes saladuste pidamises veel hapram oli, ja — asi libises libedat keelte teed mööda kuni Kärü härra kõrvadeni.

Seal olnud veel teine lugu käimas, mis juba ennemini mõisniku südame õpetaja vastu pahaseks teinud. Vist Rootsimaa poolt hakanud karskuseaade ka meie õnnetu, viinaga üleujutatud maa poole tungima. Mõned õpetajad avanud oma hinge sellele vaimuõhule — nii ka Vändra Kõrber. Ta hakanud kantslist joomise vastu valju sõnaga sõitlema — isegi viinapõletajaid mõisasaksu nende „rahvajõu-sööjate“ kõrtsidega ei ole ta noomimata jätnud. Mõnes kirikus hakatud mehi koguni altari ees viina ära vanduma panema — seda ka Kõrber järgi tegema. Isegi Suburg, meie vaene isa, kisti selle vande kilda. Nimelt käis talle ta onupoeg, Kadaka koolmeister Kivimurd, kui luupainaja peale. Kivimurd oli, nagu mamma meile pärast seletas, ise suur variser, vaga näo ja salvitud sõnadega, aga oli oma endises aidamehe-põlves ikka ka salasohki teinud. Mamma ei võinud sallida, et papa temaga ülepea ümber käis, mõnigi kord tema mõju all asju talitas. Kirikusse vandele minemisele katsus mamma kõigest jõust vastu seista. Ta ütles: „Mis Te veate vaest nõrka meest kiusatusse. Kel juba enesel enam jõudu ei ole joomisele vastu-panemiseks, seda ei hoia ka keegi vanne või töötus sellest tagasi. Teda päästaks hukatusest ainult see, kui kõik viina-allikad tema eest kinni pandaks, kui tal kurja kihvti kuskilt enam saada ei oleks.“ Siiski oli Kivimurd papa, naise vasturääkimisest hoolimata, altari ette viina ära vanduma vedanud. See mees oli ülepea üks kange naiste valitseja, ei hoolinud nende tahtmisest kuskil vähematki —

mitte oma lastegi üle ei olnud emal palju ütlemist. — Noh, tuli, nagu meie mamma oli ette ütelnud: ainult mõned nädalad jõudis mees joomale vastu panna, siis läks asi veel hullemaks kui juba oli olnud.

Mõisnikud ei sallinud muidugi seesugust oma rikkuseallikate vastu sõitlemist; nii ei võinud ka Kärü härra Körberi jampsimist, rahva ülesässitamist mõisnikkude kõrtside vastu, sallida. Tuli sinna juurde nüüd veel postitasku lahtivõtmine, siis arvas härra kirikuõpetaja lõa täis olevat. Ta tahtis tema esiti iseoma härraliku käega läbi kolkida — muidugi oli läbikolgitu siis juba õpetaja-ameti peale „võimatuks“ saanud — enne kui ta tema konsistoriumile üles andis. Selleks kangelaseteoks oli ta Kärü mõisas väikeseks piduks härrasid kokku kutsunud — ka Vändra õpetaja Körberi. Tea, kes sellele „kirbu oli kõrva pannud“; ta sõitis „ettevalmistatult“ Kärusse. Sinna jõudnud, ütleb ta kutsarile: „Sina pane hobused ukse ette kinni ja astu siia härra kirjutusekambri akna alla. Kui sa näed, et mulle abi tarvis läheb, siis rutta sisse!“ — Kutsar täidab härra käsu. Näeb ka, kuidas mõisahärra ühes õpetajaga kirjutusetuppa astub. Tõuseb vaidlus. Viimaks pöörab mõisahärra nurga poole, haarab sealt tubli kepi peosse ja astub sellega ähvardades õpetaja ette. „Kas Aaroni keppi tunnend?“ käratab ta, kepp löömiseks valmis. Kutsar tahtnud juba tuppa jooksmata hakata, seal näinud ta aga, kuidas tema härra põuest revolvri välja võtnud, mõisahärrale nina alla pannud ja hüüdnud: „Kas Moosese suitsetamispanni tunnend?“ Ditmari käsi langenud kepi maha, kirikuõpetaja pööranud ukse poole ja olnud peagi õues, istunud vankrile ja käskinud: „Nüüd lase käia, et aga koju saame. Minu päevad on nüüd Vändras loetud.“ Ja sedaviisi oligi lugu. Õpetaja Körber, rahvasõbralik mees, saadeti minema ja toodi ta asemele Sokolovsky — veel Suburgide mõisas olemise ajal. Vaheajal, niikaua kui Sokolovsky oma proovi-aasta ära pidas ja „maakeelt“ õppis, oli Vändra kiriku peal asetäitjaks köster Bergwitzi poeg. Sel oli puhas rahva-keel suus ja ta lahke, ilma uhkuset viis rahvaga ümberkäimisel tõmbas inimesi vägevasti oma külge. „Kui tema kantslisse astub, siis läheb kirik nagu heledamaks. Ta kõne on meie kõrvus kui lõokese laul. Teda tahame õpetajaks ja ei kedagi muud.“ Aga kus mõisnikud, „patronaadi“ härrad, neile oli köstri poeg „läbikäimiseks“ liiga alatu — nemad olid enesele Poola krahvide järeltulija valinud, tubli poisi, kes studeerimise ajal hästi purjutamisvõlgasid oli mõistnud teha. — muidugi tubli sissetulekuga

tulevase kirikumõisa peale rehkendades. Patronaadihärra kiitis kogudusele, tema valitud tulevane Vändra õpetaja puistata jutlusi aina käisest välja, nii tubli kõnemees olla ta. Võib ju ka olla, et ta üliõpilaste joomapidudel tubli saksakeeleline kõnemees oli, kui ta aga Vändras proovijutlust pidas, tuli pool rahvast kirikust välja ja kirikumees ütles patronaadihärrale: „Teie, härra, kiitsite, et ta jutlusi aina käisest puistata, sealt ei tule aga pigistadeski midagi välja. Meie teda küll ei taha.“ Paar meest käinud koguni Tartus, Sokolovskyle ütlemas, et kogudus teda ei tahtvat ja ta ennast talle kaela ei peaks toppima. Aga kes sel ajal koguduse tahtmisest hoolis, härrased valisid „Lopski“, nagu rahvas teda kuni ta ameti lõpuni hüüdis, ja saatsid Bergwitzi minema. Tubliks kõnemeheks ja ka koolide tõstjaks sai Sokolovsky, aga ta preestrimantli all sigis terve usside tõug: ei olnud naisterahvad ta eest julged ega jõudnud kirikumõisa läbi saadetud rahad sihile. Tema oli see, kes Suburgi tütarde usaldust „pastorite“ vastu kõigutas, mis enne tutvust Sokolovskyga, kelle majas meie, nagu pastor kinnitas, ennast päris kodusena pidime tundma, suur oli, kust meie aga viimati tähendusega lahkusime: „Kui see kõik tõsi on, mis Teie peale juba kohtusse kaevatakse, siis ei või meie, noored tüdrukud, enam kirikumõisas käia.“ Jäimegi sealt ära — ja sellega kadus ka kindel usk, et kes püha jumalasõna teistele kuulutab, ise ometigi mitte enam jämedaid pattusid orjata ei või. Nägime ära, et seda küll võidi.

VIII.

Üle kahe aasta tuli Suburgidel siis veel peale laanekoha alustamisaega suures mõisas ära elada.

Aasta enne ülekolimist jäin mina koolist koju. Pere-mamsel lasti lahti ja mina pidin tema asemele astuma — sain kohe kaunis raske kohuste täitmise koorma kaela. Pidin hommiku kella 5-st kuni õhtu kella 10-ni ema ees ja kõrval küll lautadesse lehmade lüpsmise ja vasikate jootmise, küll aitadesse piima ärapanemise, koorimise ja võitegemise juurde minema; lisaks tuli veel köögitudrukule perekeeduste kättemõõtmine, liha ja leivapätside kaalumine. Igal laupäeval sai iga poiss 20-, tüdruk 18-naelalise leiva. Öeldi, et Vändra mõisa peret ikka hästi toidetavat. Igaks lõunaks olid oma rasvasupid, kaks korda nädalas lihaga, laupäeviti tangupuder või kile. Teisteks söögiaegadeks oli rammus piim odrajahu-rokaga ja räimed või

lõunast järele jäänud supid. Joomiseks oli laata rammus õllerabast tehtud kali. Räägiti, kuidas sel ajal mõnede mõisate, näit. Nabestigi mõisa peres olevat tulitanud räimede ja kibeda hapupiima vedeliku juures päris nälgitud. Ka oma pere laua eest tuli hoolitseda. Mammal oli suur, lahe käsikamber, milles suur kapp seisis, mis kõiksuguse keedusematerjaliga täidetud oli: seal olid peened linna jahud ja tangud, mitmed suhkrupead (sel ajal ei tuntud veel peenikest suhkrut), kuivatatud õunad, suhkruherned, mustikad ja tea mis veel, rosinad, korindid, mandlid, ploomid ja mitmesugused sahvtid. Elasime ju linnast kaugel, kus harva käidi; seal pidi siis ikka ka rohke tagavara-kraami eest muretsetama. Meil oli tubli, osav toitude valmistaja köögitüdruk, aga siiski pidi tal ikka ka abiks oldama.

Sel viimasel rendiaastal käisid ka võõrmündri-härrad ikka sagedamini Vädras, põldusid, lautasid ja aitasid üle vaatamas. Seal juhtusin korra nägema, kuidas kaks paksu härrat ülevalt rehe poolt tulles meie majast mööda läksid ja papa mütsita, käsi selja peal hoides, nende järel käis. Meie papat, kes ometigi see terve mõisa päratu suure talituse — sedaviisi paistis asi mulle, võis ju mujal veel suuremaid talitusi olla — juht ja valitseja oli, pidi nii koera-alanduses nende paksude härrade järel käima, kes ometigi muud midagi ei teinud, kui et ainult kõike seda, mis papa oli teinud, üle vaatasid. Linnas oli juba mu süda sakste uhkuse läbi sügavasti haavata saanud; sellepärast mõjus siis seegi nähtus mu peale nii rängasti, et oma ülemisse tупpa läksin ja seal kibedasti nutsin. Kui raskeid südamevõitlusi ei saanud küll see toake ülepea näha! Seal lugesin Fr. esimest kirja vabiseva südamega, seal põletasin terve kimbu ta sõprusetootustest ja palvetest tuhaks. Oh see rahvaste ja seisuste terav vahekord siin maa peal! Seal on nad praegu „maailma-sõjas“ hullemini üksteise kallal kui metselajad — just sellepärast, et nad jumaliku mõistuse ja tundmustega loomad on.

Novembrikuu alguses tuli meie viimane õeke, Suburgide kümnes ning viimane lapsuke ilmale. Tema vastuvõtjaks oli jälle vana Lanku-emand Vädra klaasivabrikust. Tema oli Juliekesest peale, kelle hoidjaks ta siis edasi oli, kui ta oma laps käima hakkas, kuni viimase lapseni mammal sünnitamise juures abiks, s. o. kuue lapse juures; meile lastele oli ta aga päris „vanaemaks“. Ta oli üliarmas lastega ümber käies, oskas neile nii palju ilusaid juttusid

puhuda. Temalt olen minagi kõik need jutud kuulnud, mis „Lastelehele“ edasi olen annud. Viimase õekese sündimise ajal oli ta aga juba ligi 80-aastane, tudiseva pea ja värisevate kätega vanake. Mina pidin tal lapse pesemise juures abiks olema, et ta last, seda väikest kuivetanud kääbusekest — vist küll mitte üle viie naela raske — vette ei laseks kukkuda. Suure talituse mured ja vaevad olid vaese ema tervise peale nii rängasti mõjunud, et ta sünnitamise järgi mitmeks kuuks voodisse pidi jääma. Küll rõhus see raske aeg ka minu noort jõudu. Pidin ju nüüd küll majatalituses, küll laste juures päris ema asemele astuma. Paari nädala pärast läks vana emandake ära; pidin nüüd koguni öösitigi lapse kiigu ääres maas magama, sest et noor lapsehoidja liiga unine ja kohmetu oli — ei kuulnud tihti mamma hüüdmistki. Ometi oli see mulle päris kasulik, et mul nii palju tegemist, teiste peale mõtlemist oli, — ei saanud aegagi oma iseäralise südamevaluga tegemist teha, temale anduda, nagu öeldakse. Jäin sealjuures veel üsna terveks.

Pean siin veel korra vaest haiget mõisaprouat mäletama, enne kui tema mõisast lahkume. Tema on ju ka minule isiklikult palju head teinud. Ta oli Suburgide äramineku pärast tõsiselt mures. Vanem poeg, mõisa pärija, oli tal ülikoolis, teine veel Viljandis mõisnikkude koolis (Landesschule). Mõlemad noorhärрад tarvitasid ülearu rohkesti raha. „Nad purjutavad kangesti,“ oli ta korra mammale kaevanud. Tütar oli tal Birkenruhes — ikka nõrk ja õrnake. Majapidamise toeks oli proual meie endine kooliõpetajanna prl. W.

Veel üks imeline asi oli, mis prouale rahu ei annud. Peale vanade sakste surma oli nooremate jaoks mäeltmõisa majale veel teine pool juurde ehitatud — suure saali, võõrastekambrite ja teiste tubadega. Nende võõrastetubade hulgas oli aga üks kamber, milles keegi rahulikult magada ei saanud. Igaühel, kes seal magas, käis öösiti võõraks üks mustas sabakuues mees, kõrge valge krae otsadega, torukübarat ühes peos ja teist kätt kui kaitseks silme ees hoides. See vaimulugu lagunes oma mõisa peres kui ka teistes mõisates laiali, mis Väandra sakstele väga halb oli teada ja haigelt proualt tihti une päriselt ära röövis. Sinna nõندانimetatud „uue poole“ saali põrandasse tuli majaseen ja sellepärast pandi mõne aja järgi sinna ikka jälle uued lauad. Viimati tuldi ometi selle õige mõtte peale, et põranda-alune tuleks sügavasti välja kaevata ja põranda alt õhulõõrid läbi tõmmata. Selleks

otstarbeks hakati siis saalialust mulda välja kaevama. Aga oh imet, mis sealt leiti: päris tarvitatava keldri all oli veel üks võlvitud müüriroom ja selles ruumis oli inimese luukere raudahelatega seina külge kinni needitud; peale selle olid siin-seal veel mõned inimeste luud-kondid laiali. Need korjati kõik hoolsasti kokku, toodi sealt välja, pandi ühte kasti ja maeti sakste kabeli-aeda maha. See luukere neljanurgeline hauaküngas on seal veel praegugi näha. — Vaim olevat sellest ajast saadik mõisast kadunud ja proua rahu saanud.

Viimastel jõuludel, mis mõisas mööda saatsime, tuli mulle päris isiklikult veel midagi poolnaljakat ette. Mõisa vana köögi-Mari oli aasta eest mehele läinud ja nüüd tütre saanud. Mõisa suures saalis pidi Sokolovsky selle lapse nime alla panema. Berta-preili ja mina pidime vaderid olema. Selleks otstarbeks läksin siis ka teise püha õhtul mäele. Jäin seal söögituppa ootama, kuni mind „aktusele“ oleks kutsutud. Korraga tuli aga Berta-preili söögituppa, nägi mind seal, hakkas mul käe alt kinni ja tallutas mu saali poole, noomides, miks ma mitte kohe sinna ei olevat tulnud. Mulle saavat seal täna ka veel iseäraline üllatus osaks — ka üks mu Pärnu koolisõpradest, Adele von Althan, olevat Bremseni-preiliga, kelle juures ta võõrusel olevat, täna mõisa tulnud. Adele olevat minust palju rääkinud jne. Jõudsime saali, kus terve prouade-seltskond sohvalaua ümber istus. Preili esiteles mind prouadele. Mõisaproua võttis mind üles tõustes vastu ja pani siis ringi istuma. Berta-preili läks kohe teiste noorte preilide sekka, vist Adelele minu sealolekust teatama. Nägin ja kuulsin, kui lustilikult mu Adele, kellega me viimastel koolipäevadel igavese truuduse pandiks koguni sõrmused olime vahetanud, teiste seas jalutas ja juttu ajas, aga minule ei liginenud. Järgnes pühalik aktus. B.-preili sai lapse oma kätele, kutsus mind oma kõrvale seisma, mult ikka üht ja teist nõu lapse hoidmises küsides. Alles peale ristimist hiilis Adele gruppide selja tagant mind tervitama. Mina hakkasin temaga kohe julgelt rääkima, aga talle „teie“ üteldes. Ka Adele läks julgemaks. Kui veinijoomine möödas oli, kadusin saks-test nägemata saalist. Teisel päeval tuli saan kahe preiliga meie ukse ette. Vana aus Minna von Bremsen, majoriproua sugulane, kes endale Kadaka koolimaja ühte otsa kauni elumaja oli lasknud ehitada, kus ta oma vaimuhaige õe ja väikese kasulapsega elas, oli mulle armsaks, päris emalikuks sõbraks — tihti sõitsin talle külaliseks, — oli ju Kadaka ka ainult paar versta mõisast eemal. Selle Brem-

seni-preiliga tuli nüüd Adele von Althan, kes mulle koolis oma sõprust päris peale oli sundinud, mind aga mõisa sakste ees püüdis ära salata, mult pärima, miks ma talle eile „teie“ olevat ütelnud. Palus sõprust ikka vanal viisil edasi pidada. Mina aga seletasin talle, et meid seltskondlikud olud lahutavad ja meie kumbki oma seisukohast elurada peame edasi käima. Sain temalt veel ühe kirja kirikumõisast, kus ta ka veel mõned nädalad võõrusel oli, suurte manitsustega mu u h k u s e pärast. Jäin omalt poolt kindlaks oma otsuses: ma ei tarvita teie sõpruse-aupaistet, kus teie silmis ainult alam loom oleksin.

Mul olid kooliajast kaks südamesõpra: Emma ja Luise. Nendega jagasime sõna kõige tõsisemas mõttes kõik koolielu rõõmud ja kurvastused — ei tulnud ainustki vale arusaamist meie vahel ette — kuni nende õnnetute surmani. Luisel oli tore, külm võõrasema, kelle kiusu all vaene tüdruk viimati oma mõistuse kaotas. Ma olen teda õnnetut armastanud, kuidas ainult noores eas võimalik on sõpra armastada. Jah, ma olen palju ja tuliselt armastanud, niisamuti on ka mind armastatud — see mälestus täidab mu hinge kui sooja päikesepaistega.

Aga nüüd olen jälle korra liiga isiklikuks läinud — ärgu pandagu pahaks — pööran kohe jälle õigele teele tagasi.

Talve läbi veeti uuele kohale kraami. Märtsikuus kolis mamma oma lastepesaga uude majasse, mis juba sügiseks valmis oli saanud, kuna papa ja mina jüripäevani veel mõisa pidime jääma. Inetu oli, mis me seal toorevaimulise, uhke kirjutaja läbi tunda saime, kes nüüd mõisa oma kätte rendi peale sai, kui ka mitmete kitsendustega. Ta käis kui suur kohtumõistja rehtedes ja majades ümber, kirvega palkisid täksides, et näha, kas mõned mitte kõdunenud ei ole — nagu oleks rentniku kohus olnud mõisale uusi majasid vanade asemele ehitada. Isegi toas kiskus ta minu toidukraami-kapi ukse lahti ja vahtis sinna sisse. Ma sain isa kõrval piinasid tunda, milledest mul ennem aimugi ei olnud. Ja sel kiskujal, kes esiti Rõusa, siis Vana-Vändra mõisast kirjutajana härraste selja tagant enesele niipalju kokku oli kraapinud, et ta 80.000-ga Vändrast ära Pärnu võis kolida, kus ta enesele linakontori avas, — sel mehel läks korda noort härrat, kellele mõisa majanduse asjad täitsa tundmatud, niikaugele kihutada, et ta Suburgi kautsjoniraha kinni hoidis ja neid protsessima ajas. Suburg aga, kes vanade sakste pojaga protsessida ei tahtnud, leppis sellega, et härrale pool kautsjonist jäi

ja tema ainult poole tagasi sai, mille eest ta võõrmündri-härradelt tõelda sai, et ta oma õiguse käest ära oli annud. Adlerit aga, kelle rendiajal kohe tulekahjud juhtusid — õlleköök ja üks rehi põlesid hooletuse läbi ära — ja juba teisel aastal veiseid vanade katuste õlgedega söödeti, 7 lehma kõige täiega aia taha pidi viidama, sest rentnik oli põhu linna müünud, — seda Adlerit, toredat mõisarentniku-härrat, kel mõisa majandusest aimugi ei olnud, ajasid mõisa poisid malkadega aitadest ja õlleköögist välja; kahe aasta pärast oli ta mõisast juba läinud.

(Järgneb.)

Killud ja dokumendid.

Joosep Kapp'i kiri C. R. Jakobsonile.

Suure-Jaanis, 23. detsembril 1866.

Minu armas sõber Jakobson!

Sinu kiri on mind väga rõõmustanud, mitte ainult sellepärast, et ta vanalt armsalt sõbralt tuli, vaid veel enam sellepärast, et ta mulle saadeti ühe truumõttelise seltsimehe poolt. Mõttelisi kaaslasi võib tänapäev asjata otsida, ja kui rõõm on üht või teist leida, siis on nad enamasti peidusolevad ja salajased sõjaseltsilised, kes oma hääli rahva hea asja eest mitte kuuldavalt valjusti tõsta — ei tohi?! Kuid Sina, mu vana sõber, oled aga tõesti julgust üles näidanud avalikus keeles ette astuda arusaadavalt rahvale rääkida. Sinu kirjad „Eesti Postimehes“ kõnelevad otse minu hingest ja ma soovin kõigest südamest, et seesuguste kirjatööde autorite arv kasvaks. Õnneks on saatuslik ettemääramine Sulle vabama seisukoha kätte näidanud, kus Sul mitte tarvis ei ole südametunnistuse-piinode all oma igapäevast leiba süüa, vaid kus Sul võimalik on julgesti ja avalikult oma paremat arvamist välja ütelda. Kuidas juba öeldud, Sinu kiri on mind kahekordsel põhjusel väga rõõmustanud, aga siiski ei olnud mul mitte võimalik oma rõõmule kohe väljendust anda. Sellel semestril oli minu aeg nii napilt mõõdetud, et ma kirjavahetuse peale sugugi ei võinud mõelda. Peale selle tuli veel see paha asjaolu arvesse, et minu silmad terve semestri jooksul väga haiged olid ja arst minule iga võimalikku silmade hoidmist ette kirjutas.

Sinu soovidele, mis kaastöö saatusse puutub esimese „Eesti Kooli Lugemiseraamatu“ tarvis, ei või ma kahjuks nüüd mitte vastu tulla, niisama ei või ma Sulle teateid saata rahvakoolide kohta, kus saksa keelt õpetatakse, kuna ma isiklikult sääraseid kooli mitte ei tunne. Ometi olen ma mitmele kooliõpetajale kirjutanud ja nendele Sinu küsimused ette pannud. Mis nemad teevad, ei tea ma praegu mitte; ainult seda tean ma: kes meie kooliõpetajate peale loodab, on alati kadunud mees. Üks sellesarnane näitus olgu igaks juhtumiseks toodud. Tänavu kevadel käis jutt ringi, Liivimaa maakoolid saada uued kooliregulatiivid. Nendes oli piibel kui ainuke kooli lugemiseraamat eesti koolidele ette nähtud. Mina protesteerisin säherduse raamatu otstarbekohasuse vastu lugemiseraamatuks ja mulle avaldati täit poolehoidu era-ringkondades. Nüüd tuli asi kõrgete vaimulikkude härrade ette. Kõik pidid seal ühel

häälel seesuguse lugemiseraamatu vastu üles astuma. Aga mis sündis? Kui mina edasi ja tagasi olin seletanud ja selgesti näidanud, kui otstarbekohatu, ebapedagoogiline, jah isegi kardetav niisugune raamat lastele on, sest et ei didaktilised ega metoodilised põhimõtted säärast raamatut laste lugemiseraamatuks ei luba, ja ma näitasin, kuidas üksikute piibli osade lugemine laste voorusele otseteed kardetav on ja nooruse tervet idu hävitab ning õonestab. Kõik oli asjata! Piibel sanktsioneeriti lugemiseraamatuks, ja ma võisin ainult niipalju kätte saada, et veel üht teist lugemiseraamatut tema kõrval lubati tarvitada. Kuidas pidasid nüüd kooliõpetajad ennast siinjuures üleval? Peale Tarvastu Wühneri ei kõnelnud keegi ainust sõnakest minu poolt! Jah, nemad ruttasid heaks kiitma pastor Hanseni fraasi: „Kui Jumal niisugused kohad piiblisse on paigutanud, siis peavad nad head ja otstarbekohased olema.“ Mis ütleb mõistlik inimene säherduste mõtteavalduste kohta? Kui raamatuid, nagu piibel, otsekoheste, isiklikkude Jumala suleharjutustena (Schreibereien) esitatakse, siis on mõistlikule pedagoogikale ots peale tehtud ja meie eesti noorsugu jääb, nagu ta oli, vaimliselt orjastatuks. — Sina ei tarvitse sellepärast oma tööd lugemiseraamatu kallal mitte katkestada. Niikaua kui mina veel kõnelda võin, tahan ma oma häält tõsta selle vaimutapva pedagoogika vastu ja Sinu raamat peab vastuvõtmist leidma: ajaratas ei tunne piiri ega takistust ja tõde peab ja saab võitma! Tuleb ainult edasi töötada!

Mõtet, kasvatusteaduslist lehte välja anda, kannan ma juba ammu ajus; millal seda mõtet realiseerida võib — seda teavad jumalad. Vähe-malt praegusel silmapilgul ei või see veel sündida. Võta vastu minu südamlikku tänu kaastöö pakkumise eest! Ma ei tea silmapilgul veel mitte, kuidas see otstarbekohane on lehte ilmuda lasta, kas kuukaustikutes või nädalalistes poognates. — Kui Sinu raamat mitte veel trükkis ei ole, siis kirjuta mulle varsti, et ma Sulle üht või teist võiksin saata. — Loodan, et me tulevikus usinateks kirjavahetajateks jääme, ja lõpetan täna oma kirja sooviga: peaks kõik oma jõudu mööda meie rahva heaks töötama, et tema ometi kord valgusele vastu jõuaks.

Südamliku tervitusega Sinu truu sõber **Kapp**.

Motto:

„Püüa alati terviku poole,
ela tervikus, liitu tervikusse!“

(„Immer strebe zum Ganzen,
Lebe im Ganzen, schliesse
an ein Ganzes Dich an!“).

J ä r e l s õ n a :

Joosep Kapp oli C. R. Jakobsoniga ühes klassis Valga seminaris tuttava koolimehe J. Zimse juhatusel õppinud. Õpetus oli tol korral saksa keeles, sest seminar oli rüütelkonna poolt asutatud niihästi eestlaste kui ka lätlaste jaoks, vist sellesama tagamõttega, millega nüüd uuemal ajal taheti eestlasi ja lätlasi kokku liita ühiseks Balti hertsogiriigiks, kus saksa keel vahetalitajaks ja saksa mehed otsustavaks kaalu keeleks oleksid olnud. Niisama kui see riigi asutamine korda ei läinud, ei õnnestunud sama mõte ka seminaris. J. Zimse ei olnud saksa killa mees, vaid õige iseseisev pedagoog, kelle kõige paremaks tegevuse tagajärjeks olid sarnased tegelased sääraсте vaadetega, nagu see J. Kapp'i kirjast välja paistab.

Eelseisva kirja oien saanud „Kurgjalt“ C. R. Jakobsoni järelejäanud paberitest, tema abikaasa lahkuse läbi. Jakobsoni pärandusest saab

Eesti Rahva Muuseumi kogu varsti, kui nad on korraldatud, suurema kirjade kogu, mis kaasaeglased C. R. Jakobsonile saatnud, muu seas 22 kirja Jaan Adamsonilt, 18 kirja prof. Kõlerilt jne.

Kiri on saksa keeles kirjutatud ja minu poolt ümber pandud.

A. Jürgenstein.

Mõned traditsioonid Võru Karulast ja Urvastest.

Suusõnaline sündmustest pajatavate lugude edasiandmine oli viisiks vanemal ajal, kus igaüks mitte lugeda ega kirjutada ei osanud. Vanad jutustasid noortele ammu möödaläinud aegadest, mis nemad oma noore ea päevil endi tudisevailt eitedelt ja taatidelt, oma isalt või emalt, vanaisalt või vanaemalt olid kuulnud. Jutud läksid suust suhu; nad ei ununenud, vaid kajasid kaugele — kaugemale, kui me seda arvata võime: põlvest põlve, sugukonnast sugukonda. See, mis saja või kahe-saja aasta eest vana hall elu-teenkonda lõpetav ja elust väsinud rändaja oma lastelastele jutustas, ei läinud kaduma: viimased tasusid omakorda seda võlga, mis kümnete aastate eest oma lapsepõlves olid jutustustest kuulnud, ja pärandasid need suusõnalised teated oma lastele edasi. Tihtigi nihkusid seesugused suust suhu edasiantavad jutuained — traditsioonid — endisest ajast päritud alguspõhjast tublisti kõrvale, kaldusid sündmuste järelkajad tõest enam-vähem teisale; selle põhjuseks oli peaaesjalikult kas unustus või jutustamisviiside erinevus. Nii siis on neil traditsioonidel, mida meie ajal osalt müstilisteks, tühjadeks või tähtsusetu ning väljamõelduiks peetakse, ometi oma tõsine alus, olgugi et muudetud kujul, olemas, ja olgugi, et vahest ajaratas mõndagi tõetuumast unustusehõlma on matnud või teisendanud, kuid vähemalt nimigi, üks ainus, paljas esivanematest pärandatud nimi, nagu me neid tihti ja iseäranis kohanimedes leiame, pajatab meile ikkagi esivanemate aegseist sündmustest ning oludest: mitte põhjuseta ei annud nad kohtadele, mägedele, orgudele, jõgedele, järvedele, ojakestele, allikatele j. m. teatavaid nimesid. Nii näituseks on Võru maakonnas Karulas „Tarsila“ talu maa peal Kalma mägi; veel mõne aastakümne eest ei võinud keegi arvata, et see tõesti üks kalmeti, matuseküngas võiks olla; nüüd aga enam kui kahekümne aasta eest puistas adra tera kündes selle mäe harjalt esimest korda suured ja tugevad inimeste luud ja nende juurest ehteasjad: rinnanõelad, rahad j. m. suurel hulgal maapõuest välja, nii mõndagi mõtlema pannes, et „kalma“ nimeline mägi seda esivanematest pärandatud nime mitte põhjuseta ei kannu. Ka on Vana-Antsila „Puusmetsa“ talu maa peal Kalmõto mägi; sealt ei ole küll keegi kaevanud, kuid siiski võib ehk oletada, et ka sellele kohale see nimi ilma põhjuseta, võõriti ei ole antud.

Suure, pika, koleda, kauakestva Põhja sõja heitlemised, mis meie rahvast küll rohkem kui mingi muu sõda on hävitanud, hukkasid hulgana elanikke, maa jäi sööti, surnuid ei jõutud enam ühistesse kiriku juures olevatesse matusekohtadesse vedada, maeti kuhü sai ja kus lähem oli. Nii sündisid uued matusekohad: kalmetid. Sõjataprist ülejäänuid tabas röövlite noatera või mõök, mis vahest ka hällis lamava lapse peale armu ei heitnud: Väina jõest kuni Narva jõe kaldani ei kuulnud kuke laulmist ega koera haukumist, nagu üks reisija tollest ajast meile kirjas on pärandanud. Kes veel järele jäid, neid murdsid haigused: katk ja koolera maha, mis harilikult sõja järele oma koleda laastamisega kõike elulist uinutasid. Surmavaikus, õudsus ja tardunud olek võttis laialt maad, inimesed ei julgenud metsast ja põlistest soodest hulgal ajal välja tulla, lõppesid sinna nälga või eksisid ära ja ei leidnud teed oma endiste

asukohtade juurde, kuhu ehk mõni natuke söögipoolist vaenlaste eest varjatud ja maa sisse peitu kaevatud võis olla. Sõjast, vaenlaste röövimistest, tapmistest ja haigustest ülejäänuid tabas viljalkalduse-aastail surmanälg, kus vanemad hingeahastuses iseoma kätega endi lapsi surmasid. Nurmedelt nopiti ohakaid, kuivatati rehetare kerisel ja jahvatati käsikivil leivajätteks — ja õnnelik, kelle nurmel veel ohakaidki kasvas, — ei olnud ju igal talul neidki: käidi, nagu Vana-Antsla Patuperä külas XVIII aastasajal suure nälja ajal, ohakaid teiste nurmedelt varastamas; see sündinud öösiti, nii et ohakate omanikud sunnitud olnud oma ohakapõldusid valvama, ja häda siis vargale, kui see kätte saadud: ta tehtud vaese omaks või lõõdud koguni surnuks. Igauhel oli ju instinktiliselt elu armas ja keegi ei tahtnud kõigi viletsuste peale vaatamata siiski veel surra, seda enam teiste pärast surra, ja seda vihase-malt ning metsikumalt püüti siis ka ohakavarastele kätte maksta, seega teisi kokkuma sundida. — Suure nälja järelkaja kuulub mõne inimesepõlve taha. See sündis XVIII aastasajal, muidugi peale suurt Põhja sõda. See suust suhu antud, meie põlveni ulatunud jutt nälja-ajast pajatab:

Kikati pool, Vana-Antslas, teinud mees küünlapäeval aeda, maa olnud sula ja mees lõõnud aiateibaid maa sisse, kui möödamineja aiategijat korraga „Jummal appi!“¹⁾ olla tervitanud. Sellel nii väga iseäralisel ja ennenägemata varasel imekevadel haljendanud kõik kohad ja igal pool hakatud kohe vilja maha tegema. Jüripäevaks olnud rukis juba tupest lahti ja töotanud ennenägemata suurt lõikust, samuti ka tõuvili. Ja ühel pühapäeva hommikupoolel peale jüripäeva tõtanud rahvas, röömustades toreda kevade üle, hulgani ligidal olevasse Karula kirikusse. Parajasti keset jutluse-aega läinud taevas üleni musta pilve, tõusnud vali tuul, torm, ja hakanud äkisti kanget rahet ning paksu lund kui kotist vahet pidamata puistama. Rahvas, kes hommikul hea ja ilusa ilmaga kergetes riietes ja jalanõudes kiriku oli tulnud, oli nüüd kojusaamisega hädas; paljud külmanud tee peale ära ja leitud pärast surnutena lumehangest. Külm kestnud vahet pidamata ka suvel edasi, kõik ikaldanud; nüüd alles ilmunud suvekuudel see päristalv. Siis tulnud see hirksam ja koledam, meie Eesti ajaloolse kurbi jälgi jättev rõhuv ja kurnav, inimesi tappev nälja-aasta. Inimesed surnud abitult ja surmanud armetult ka teisi, kes nende ohakanurmedele julgenud ilmuda. Tihti leitud inimesi tee pealt surnult, ohakad süüs. Siis olla sugulased läbi paksude, pimedate metsade südaõ ajal oma kaugel olevate sugulaste juurde käinud ohakaid palumas: ohakasupi pangid kandepuuga õlal, tammunud nad südaõsiti läbi metsa; päeval vist ei juletud, — kardetud inimest — tapjat, inimest — riisujat — murdjat, et see toidu neil käest ära võtab ja maha lööb. Metsadest läbi käijad tunnud hundikarja eest koledat surmahirmu, nende kole karjas ulgumine ja läikivate silmade sätendus õõajal olnud enam kui kohutav.

Sealtsamast Patuperä nurga „Kärna“ talust asunud muiste, vist peale suurt nälja-aastat, üks Jüri nimeline mees umbes viis versta eemale metsa ja hakanud sinna omale maja ehitama. Nagu vanal ajal, kus priinimed puudusid, kutsutud meest talu järele Kärna Jüriks, s. o. Kärnalt pärit olijaks. Tema asutatud talu nime kannavad seal nüüd kaks „Kärna-Jüri“ nimelist talu.

Samuti tekkinud Karulas „Zilimiku“ talu nimi: Sangastest „Zili“ talust läinud vanasti samuti Miku nimeline mees, Zili Mikk, Karulasse ja asutanud seal omale ulualuse; sellest ep Karulas „Zilimiku“ talud (kaks talu).

1) Vanemal ajal ja osalt nüüdki üteldakse Võru ümbruses „jõudu“ asemel: „Jummal appi!“

Kuna kahe talu — „Kärna Jüri“ ja „Zilimiku“ nimede saamise lugu rahvajutu järele kindel, võib kolmanda — „Palumatsi“ talu kohta Karulas peaaegu sedasama oletada; arvatavasti läks samuti Karula „Palu“ talust Mats sinna asuma — ja sellest siis ehk ka „Palumatsi“ nimi.

Lõpetan sooviga, et kohanimedid ja temaga ühenduses olevaid juttusid rahvasuust enam üles tähendataks; need võiksid ehk mõndagi selgituse-ainet meie hariduse- ja kultuuriloole lisada.

August Wallner.

Üleskutse.

Vabas Eestis elades võlgname oma iseseisvuse eest väga palju tänu ärkamisaja kirjanikkudele, kes noil raskeil aegadel meis rahvuse-tunnet on õhutanud ja seda alal hoida püüdnud ning rahva kultuurile esimesi vagusid ajanud. Iseäranis silmapaistvam neist kirjanikkudest on kõigile tuntud meie eepose „Kalevipoja“ looja Dr. Fr. R. Kreutzwald.

Tänu- ja kohusetunne Dr. Kreutzwaldi vastu sundis tema mälestuse jäädvustamiseks seltsi asutama, et sellega ühtlasi ka meie tulevast põlve ergutada ja vaimustada suurtegudele.

Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse jäädvustamise selts registreeriti Tartu-Võru Rahukogu poolt 25. aprillil 1923. a.

Selle seltsi eesmärgiks on Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestust vääri-liselt austada ja jäädvustada, eeskätt selle läbi, et Dr. Kreutzwaldi mälestuseks püstitada Võrru ausammas ja omandada üldkultuuriliseks otstarbeks Võrus Kreutzwaldi tänaval asuv maja ühes krundiga, milles Dr. Kreutzwald kogu oma tähtsamal tegevuseajal elas, ning peale selle tema kirjatööde kogumise läbi kui ka igasugusel teisel vääri-lisel teel.

Oma eesmärgi kättesaamiseks tarvitab selts terve rahva toetust ja kaastööd, sest et seltsi tegevus üle kogu Eesti Vabariigi ulatub, mille piirides ta osakondi võib avada. Osakonnad töötavad seltsi põhikirja ja kodukorra järgi.

Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse jäädvustamise selts pöörab kõikide liitude, seltside, organisatsioonide, asutuste, kirjanikkude, kunstnikkude, haritlaste, hariduse- ja seltskonnategelaste ja kõikide nende kodanikkude poole, kellel Dr. Kreutzwaldi mälestus kallis on, järgmise palve ja üleskutsega:

- 1) Astuge mainitud seltsi liikmeks, mille aastamaks on 100 mk.
- 2) Avage vähemalt igasse maakonda mainitud seltsi osakonnad.
- 3) Pange Dr. Kreutzwaldi nimelise kapitali kasvatamiseks igasuguseid pidusid ja korjandusi toime ning koguge annetusi.
- 4) Kui veel kuskil mõningad Kreutzwaldi nimelised rahasummad on, siis saatke nad Võrru seltsi juhatusele, kus juba umbes 58-tuhandeline kapital ees on, mille suuremalt osalt Võru noored karsklased pidudega on kogunud.
- 5) Kui veel kellelgi mingisuguseid teateid ja mälestusi Dr. Kreutzwaldist on, mis pole trükis avaldatud, siis pange nad kirja ja saatke Võrru. Järelepärimistega pöörake seltsi juhatuse poole, mis asub Võrus, õpetajate seminaris.

Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse jäädvustamise seltsi nimel:

Esimees **Joh. Käs.**
Kirjatoimetaja **H. Labi.**
Laekahoidja **J. Teder.**

Võrus, 20. juulil 1923. a.

Toimetusele saadetud kirjandus.

- Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestuse jäädvustamise seltsi põhikiri. Võrus 1923. 8 lhk.
- K. Leetberg: Eesti keele grammatika. „Rahvaülikool“ Tallinna. 80 lhk.
- Kasvatuse radadel. Täieline kasvatusõpetus viies jaos. Kokku seadnud C. H. Niggol, õpetaja õpetajate ja lasteaednikkude seminaris Tartus. V jagu: Juhatused üksikute kasvatuseliste juhtumiste ja toimetuste kohta. Kasvatusteaduseline kirjakogu nr. 7. Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus. 136 lhk.
- Lilli Ibrus, cand. oec.: Raamatupidamise õpiraamat. „Rahvaülikool“ Tallinna. 148 lhk.
- Stereomeetria. K. N. Rashevski järele K. R. Veski ja J. Grünthal. K.-ü. „Loodus“ Tartus. 1922. a. 96 lhk. Hind 85 marka.
- Suomen puolustusyksymys vuosina 1741—1747 ja G. Fr. v. Rosenin määrääminen Suomen kenraalikuvernööriksi. Kirjotanut Einar V. Juvelius. Historiallisia tutkimuksia II, 2. Julkaisut Suomen Historiallinen Seura. Porvoo 1921. O.-y. Uusimaan Kirjapaino. 186 lhk.
- Historiallinen arkisto XXIX. Toimittanut Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1921. Suomen Historiallinen Seura.
- Henrik Klaunpoika Horn. Ajankuvaus. Kirjoittanut Kaarlo Blomstedt, valtionarkiston arkkipari. I: Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa. Historiallisia tutkimuksia III, 1. Julkaisut Suomen Historiallinen Seura. 531+13 lhk.
- Albert Kivikas: Verine väits. Novell. Odamees Carl Sarap 1922. 23 lhk.
- Kritisch-bibliographischer Jahresbericht der Estnischen Philologie. Herausgegeben von der Gelehrten Estnischen Gesellschaft bei der Universität Dorpat. Band I: Jahr 1918, Dorpat 1922. 100 lhk.
- Koduarst ja koduapteek. Juhatus haiguste äratundmiseks ja ravitsemiseks. Esimene osa. Dr. J. Masing'i toimetusel. Kolmas parandud ja täiendud trükk. „Rahvaülikool“ Tallinnas. 192 lhk.
- Mait Metsanurk: Jumalata. Kirjastus A.-S. „Varrak“ Tallinnas 1921. a. 86 lhk.
- August Gustavson, Tallinna merikooli meriasjandusliste eriainete õpetaja: Navigatsioon õpperaamat. I jagu. Kirjastus Aktsia-Selts „Varrak“ Tallinnas 1921. 104 lhk. Hind 100 mk.
- Азбука. Составлена З. Н. Дормидонтовой. Рисунки Александра Гринева. Издательское Акционерное Общество „Варрак“, Ревель 1921. г. 80 lhk.
- Eesti Anglerite Kasvatajate Selts. 1919.—1921. Tartus 1922. 76 lhk.
- Kasvatuse radadel. Täieline kasvatusõpetus viies jaos. Kokku seadnud C. H. Niggol, õpetaja õpetajate ja lasteaednikkude seminaris Tartus. III jagu: I Kasvatus koolis, II Kasvatus pärast kooli, elukasvatus. Kasvatusteaduseline kirjakogu nr. 5. Tallinna Eesti Kirjastuse-Ühisuse kirjastus. 143 lhk.
- Никандр Пекарский: Практический учебник русской грамматики. Часть II: Элементарный синтаксис. Издание Акционерного Общества „Варрак“, Ревель. 1922. III стр. Цена 100 марок.

- Vanda Zelinsky: Nouvelle grammaire simplifiée à l'usage de la jeunesse estonienne. „Rahvaülikool“ Tallinna. 232 lhk.
- H. Pöhl: Inglise keele õpperaamat II. Lugemik. Seletavate märkuste, kirjatööde kava ja inglise-eesti sõnastikuga ühes hääldamise juhatusega. Koolidele ja iseõppijale. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinna. 273 lhk.
- Gustav Mootse: Praktiline perspektiivi õpetus. I vihik: 1. Sirgjooneline tasapind. 2. Mitmepinnalised kehad. „Rahvaülikool“ Tallinna. 53 lhk.
- R. Rägo: Kodanikuõpetus algkoolile. 8 pildiga. K.-ü. „Rahvaülikool“ Tallinnas 1921. 115 lhk.
- Prof. J. Wagner. Zooloogia õpperaamat keskkoolidele. Tõlkinud H. Männik ja A. Waga. I osa: Üldzooloogilised mõisted ja selgroota loomad. K.-ü. „Loodus“ Tartus 1921. 176 lhk.
- Pilke- ja naljalaulud. Rahvalaulu-kogudest põiminud M. Nurmik. Haapsalus 1921. Kirjastusühing „Lääne“. 32 lhk.
- И. А. Попова: Букварь „Друг детей“. Издательство „Rahvaülikool“ Ревель. 59 lhk.
- Friedrich Fröbel ja Maria Montessori võrdlevad seletused kasvatusel kohta enne kooliaega kodus ja lasteaias. C. H. Niggol, õpetaja õpetajate ja lasteaednikkude seminaris Tartus. Tartus 1921. G. Rohti trükk ja kirjastus. 32 lhk.
- A. Ploompuu: Lauseõpetus koolidele. Tallinnas 1921. K.-ü. „Kool“. 56 lhk.
- Prof. Gerhard Rägo: Mis on matemaatika ja milles on tema väärtus. Esiloeng ametisse astumise puhul 2. oktoobril 1920 Tartu Ülikooli aulas. Noor-Eesti Kirjastus — Tartus 1921. 22 lhk.
- Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I. 1920. Tartu 1921. 24 lhk.
- Heinrich Pantenius: Loogika algõpetus juhtlauseis õpetamiseks keskkoolides. Tõlkinud Grosberg-Naaris. „Rahvaülikool“ Tallinna 51 lhk.
- Türnpumeestekoovid. III vihik. „Rahvaülikool“ Tallinna. 16 lhk.
- Theodor Ussisoo: Geomeetiline joonestamine. Teine trükk. Tallinna, „Rahvaülikool“. 40 lhk. + 36 lhk. jooniseid.
- Prof. G. Shershenevitsh: Ühiskonnateadus (sotsioloogia) I. Tõlkinud Peeter Ruubel. Kirjastus A.-S. „Varrak“, Tallinnas 1921. 64 lhk.
- Saksa keele õpperaamat Eesti rahva- ja keskkoolidele. Teine õpeaasta. H. Pezold, Läänemaa õpetajate seminari õpetaja. — Lehrbuch der deutschen Sprache. Zweites Lehrjahr. H. Pezold, Oberlehrer am Lehrerseminar der Wiek. Kirjastus A.-S. „Varrak“, Tallinnas 1922. 95 lhk.
- Karl Rumor: Siiruviiruline. Novellid ja vested. Kirjastus Aktsiaselts „Varrak“, Tallinnas. 79 lhk.
- Karl von Freymann: Pärast üheksandat termidoori. Miniatüür 1 vaatuses. Tõlkind Hermann Jänes. Akt.-selts „Varraku“ kirjastus, Tallinnas 1922. 31 lhk.
- A. Kuks: Nietzsche eetika põhjendus. Kirjastus A.-S. „Varrak“, Tallinnas 1922. 90 lhk.
- Jaan Lintrop: Surnute püha. Kirjastus A.-S. „Varrak“, Tallinnas 1922. 24 lhk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuid on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.**
Hind 150 mk.
- Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 mk.
- Friedrich Robert Fählmann: **Kirjatööde kogu I.**
Hind 50 mk.
- J. V. Jannsen: **Kolm juttu.** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri). Hind 50 mk.
- Fr. R. Kreuzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III tr.
Hind 35 mk.
- ” ” **Reinuvader-rebane.** VI trükk. Piltidega.
Hind 85 mk.
- ” ” **Kilplased.** IV trükk. Hind 90 mk.
- Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk.
Hind 40 mk.
- Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III trükk. Hind 50 mk.
- ” ” **Must kuub.** III trükk. Hind 120 mk.
- Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III tr.
Hind 40 mk.
- Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. Hind 100 mk.
- ” ” **Kasuõde.** III trükk. Hind 60 mk.

B. Maailma-kirjastik.

- Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. G. Doré
illustratsioonid. Hind 60 mk.
- G. Flaubert: **Kolm lugu.** (Herodias, Legend Püha Julianus
Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste.
Hind 75 mk.
- Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. H. 60 m.
- Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. Hind 120 mk.
- Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. Hind 120 mk.

C. Noorsoo jutukirjastik.

- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid.** Tõlkinud Ants Oras. Hind 50 mk.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused.** Tõlkinud Julie Rõks. Nat. Mey illustratsioonid. Hind 40 mk.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused**, I osa. I lugu: **Kuninga sõrmus.** Tõlkinud E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustratsioonid. Hind 90 mk. *

D. Ajaloo-kirjandus.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mk.; II anne: hind 110 mk.

E. Sõnastikud.

- Dr. F. J. Wiedemann: **Eesti-Saksa sõnaraamat.** Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusena varustanud A. Saareste. Hind 800 mk., köites 1000 mk.
- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mk.
- Matemaatika sõnastik.** Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. Hind 50 mk.

F. Mitmesugused.

- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules.** Hind 75 mk.
- J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mk.
- Palamuse kihelkond.** Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mk.
- K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 marka.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel.** Hind 30 mk.
- Kuukirja „**Eesti Kirjanduse**“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921) ja XVI (1922) Hind à 200 mk. aastakäik. Tellimishind 1923. aastal on 300 mk.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud:** I—IV, VI—IX à 50 mk.